

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

кафедра історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ (1805-1944 РР.) У НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТУДІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-КРАЄЗНАВЦІВ.**

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Здобувачки першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Мицько В. В.

Науковий керівник:
Куций І. П, доктор історичних наук,
професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук

СПИСОК АБРЕВІАТУР

ВП НУБіП України – Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України (зокрема, Бережанський агротехнічний інститут).

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.

НКВС (рос. НКВД) – Народний комісаріат внутрішніх справ.

НТШ – Наукове товариство імені Шевченка.

ОУН – Організація українських націоналістів.

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

США – Сполучені Штати Америки.

УВО – Українська військова організація.

УГА – Українська Галицька Армія.

УГКЦ – Українська греко-католицька церква.

УПА – Українська повстанська армія.

УСС – Українські січові стрільці (Легіон УСС).

ФРН – Федеративна Республіка Німеччини.

ЦДІА (ЦДІАУ у Львові) – Центральний державного історичний архів України у Львові.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	9
1.1. Історія Бережанської гімназії у працях української діаспори.....	11
1.2. Бережанська гімназія в українській періодиці.....	13
1.3. Матеріали історико-краєзнавчих, культурно-освітніх закладів Бережанщини та архівних установ.	14
РОЗДІЛ ІІ. БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПЕРІОДУ (1805-1918 РР.) ТА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1918-1919 РР) У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ- КРАЄЗНАВЦІВ.	18
2.1. Початки становлення гімназії в Бережанах у наукових студіях істориків-краєзнавців.	18
2.2. Культурно-освітнє та суспільно-політичне життя Бережанської гімназії XIX – початку XX століття у працях українських істориків-краєзнавців	24
2.3. Постаті українського національного руху XIX – початку XX ст. у дослідженнях історії Бережанської гімназії.....	32
2.4. Наукові студії історії бережанської гімназії періоду і світової війни та національно-визвольних змагань 1918-1919 роках.....	38
РОЗДІЛ ІІІ. БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ 1920-1944 РОКАХ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ	42
3.1 Культурно-освітня діяльність Бережанської гімназії у наукових студіях українських істориків-краєзнавців	42
3.2 Політична діяльність бережанських гімназистів та видатні постаті українського руху 1920-1944 роках у наукових доробках з історії Бережанської гімназії.....	48
ВИСНОВКИ	56

ВСТУП

Актуальність проблеми. У сучасних умовах розвитку української історичної науки помітно зростає інтерес до регіональних і краєзнавчих студій, зокрема до вивчення історії освітніх осередків, які відігравали ключову роль у формуванні національної свідомості та інтелектуального потенціалу українського суспільства. Особливого значення такі дослідження набувають у контексті сучасних суспільно-політичних викликів, коли питання історичної пам'яті, збереження культурної спадщини та осмислення національного досвіду стають складовою духовної стійкості українського народу.

Однією з таких інституцій була Бережанська гімназія – провідний освітній осередок Східної Галичини, який протягом XIX – першої половини XX століття відігравав визначальну роль у формуванні української інтелігенції, національно свідомої молоді та громадсько-політичних еліт. Діяльність гімназії знайшла відображення у численних наукових, публіцистичних і мемуарних працях українських дослідників в Україні та за її межами.

Історія Бережанської гімназії привертала увагу українських істориків і краєзнавців ще з кінця XIX століття. Вона знайшла відображення у працях сучасників, спогадах колишніх учнів і викладачів, наукових дослідженнях української діаспори, а з кінця XX століття – у численних студіях дослідників незалежної України. Проте ці напрацювання мають фрагментарний характер, відрізняються за методологією, проблематикою та рівнем узагальнення.

Наукові праці, присвячені діяльності гімназії, створювалися в різних ідеологічних і політичних контекстах – від австрійського та міжвоєнного періодів до радянської доби, еміграційної історіографії та сучасних досліджень незалежної України. Це зумовило різний рівень наукової об'єктивності, методологічні відмінності та концептуальну неоднорідність наявного історіографічного доробку.

Водночас відсутність системного історіографічного аналізу унеможливорює комплексне розуміння ступеня дослідженості проблеми, еволюції наукових підходів та впливу позанаукових чинників на інтерпретацію культурно-освітньої діяльності Бережанської гімназії. Наявні публікації переважно зосереджені на

описовому викладі фактів або окремих аспектів діяльності навчального закладу, не пропонуючи цілісного аналізу історіографічного процесу.

Актуальність теми також визначається необхідністю інтеграції регіональних освітніх студій у загальноукраїнський історіографічний контекст. Дослідження історіографії Бережанської гімназії дозволяє простежити, яким чином локальні освітні інституції відображали загальнонаціональні культурні, суспільні та ідеологічні процеси, а також сприяє подоланню диспропорції між загальноісторичними синтезами та недостатньо опрацьованими регіональними проблемами.

Крім того, вивчення історіографії проблеми дає змогу виявити методологічні обмеження попередніх досліджень, зокрема вплив ідеологічних настанов радянської історичної науки, фрагментарність джерельної бази або однобічність інтерпретацій у публікаціях еміграційного середовища. Це створює підґрунтя для критичного переосмислення наявних наукових уявлень та формування більш збалансованої картини розвитку культурно-освітньої діяльності Бережанської гімназії.

Таким чином, актуальність дослідження визначається науковою потребою систематизації та критичного аналізу української історіографії культурно-освітньої діяльності Бережанської гімназії, що сприятиме поглибленню знань з історії освіти, розвитку історіографічних студій та формуванню цілісного уявлення про роль регіональних освітніх інституцій у процесах українського націєтворення.

Об’єктом дослідження є сукупність науково-дослідницьких, науково-популярних, публіцистичних праць, статей та заміток у яких розкриваються різні аспекти історії Бережанської гімназії XIX – першої половини XX століття. У широкому науковому розумінні об’єкт дослідження охоплює сукупність історіографічних джерел – наукових праць, краєзнавчих досліджень, публіцистичних матеріалів, мемуарів, ювілейних видань, інтернет-джерел та архівних публікацій, у яких відображено різні аспекти діяльності Бережанської гімназії.

Предметом дослідження є процес формування, розвитку та трансформації історіографічних уявлень про культурно-освітню, суспільну та національно-

виховну діяльність Бережанської гімназії у працях українських істориків, краєзнавців і представників діаспори.

Мета роботи – полягає у здійсненні комплексного історіографічного аналізу науково-дослідницького рівня праць, присвячених діяльності Бережанської гімназії, з метою визначення рівня наукової розробки проблеми, її концептуальних засад та перспектив подальших досліджень.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати стан наукової розробки історії Бережанської гімназії в українській історіографії;
- окреслити специфіку джерельної бази з історії Бережанської гімназії;
- здійснити періодизацію історіографічного процесу вивчення діяльності гімназії;
- охарактеризувати основні напрями дослідження культурно-освітньої, громадської та національно-виховної діяльності закладу;
- визначити внесок українських істориків-краєзнавців і представників діаспори у збереження та осмислення історії гімназії;
- виявити проблемні та недостатньо досліджені аспекти теми й окреслити перспективи подальших наукових студій.

Методологічною основою дослідження є **принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, всебічності та критичного аналізу історіографічних джерел**. У роботі ми опиралися на антропологічний підхід до історіографічних досліджень. У роботі використано як **загальнонаукові методи** (аналіз й синтез, індукція й дедукція) і **спеціально-наукові методи** (класифікаційний, біографічний, просопографічний, контент-аналізу, герменевтичний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний). Враховані також існуючі традиційні підходи щодо вивчення історії Бережанської гімназії. Все це дало змогу комплексно осмислити розвиток наукових поглядів на діяльність Бережанської гімназії.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від початку XX століття до початку XXI століття. Нижньою межею є 1906 рік – появою першої дослідницької

праці професора Степанома Томашевського «Pogląd na rozwój gimnazium brzeżańskiego: 1789-1905» у якій розкривається діяльність Бережанської гімназії; верхня межа зумовлена сучасним етапом, оскільки в останні роки активно триває дослідження історії цього закладу.

Територіальні рамки охоплюють територію України, а також осередки української наукової думки за кордоном, де формувалися й публікувалися праці української діаспори.

Наукова новизна дослідження полягає насамперед у тому, що ми вперше в українській історичній науці та краєзнавстві здійснили комплексний і ґрунтовний історіографічний аналіз українського наукового доробку, присвяченого культурно-освітній діяльності Бережанської гімназії. У роботі систематизовано науковий доробок українських істориків і краєзнавців, уточнено періодизацію історіографії проблеми, виявлено концептуальні особливості та прогалини у вивченні теми, що створює підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Зібрані, систематизовані нами історіографічні матеріали й здійснені нами висновкові положення, дозволяють також поглибити й уточнити деякі положення із сфери історіографії та краєзнавства.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів у подальших наукових студіях з історії освіти та історіографії, у навчальному процесі закладів вищої освіти, під час викладання курсів з історії України, краєзнавства, історіографії, а також у діяльності музейних, архівних та культурно-освітніх установ.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом виступів автора на XIII-й науковій конференції з міжнародною участю «Музейний простір: діалог історії та сучасності» (Бережани, 2025), а також через публікацію тез доповідей у збірниках наукових праць «Культурно-освітнє та суспільно-політичне життя Бережанської гімназії XIX – початку XX століття у працях українських істориків-краєзнавців» та «Початки становлення гімназії в Бережанах у наукових студіях істориків-краєзнавців» [135, с. 43-49; 136, с.38-42].

Структура роботи пов'язана з проблематикою досліджуваного питання й складається з вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Історіографія вивчення історії Бережанської гімназії охоплює значний масив праць, створених упродовж XIX – початку XXI століття. Її аналіз дає змогу простежити еволюцію наукових підходів до осмислення ролі гімназії як провідного культурно-освітнього осередку Східної Галичини, а також виявити ступінь опрацьованості окремих проблем і прогалини в дослідженнях. Зрозуміло, що накопичення значного обсягу літератури на цю тему ставить на порядок денний потребу здійснити ґрунтовний аналіз й систематизацію цього доробку й дати йому науково-критичну оцінку. Іншими словами, йдеться про потребу здійснити комплексний історіографічний аналіз проблеми. Проте тут ми змушені констатувати той факт, що по сьогодні ми не виявили спроб здійснити такий аналіз. І це дає нам підстави констатувати, що тема історіографічних аспектів історії Бережанської гімназії залишається ще цілком не розробленою. Це підкреслює цілковиту наукову новизну нашого дослідження. Власне ця обставина і спонукала нас зосередити свою дослідницьку увагу на запропонованій темі. Тому в рамках історіографічно-джерелознавчого огляду ми перейдемо одразу до аналізу джерельної бази.

Дослідження історії Бережанської гімназії розпочалося фактично від часу її заснування й первісно було представлене описовими матеріалами, хроніками та спогадами сучасників. Важливе значення у формуванні наукової традиції мало узагальнення документального матеріалу та спроби систематизації фактів, здійснені на початку XX століття. Фундаментальним підґрунтям подальших студій стали праці Степана Томашівського, який уперше здійснив комплексне опрацювання історії гімназії від часу її створення до початку XX століття, залучивши значний масив адміністративних документів і статистичних матеріалів [3; 4].

У праці «Stulecie gimnazjum brzezanskiego 1806–1906» значний обсяг матеріалу присвячено комплексному висвітленню історії навчального закладу. Зокрема, близько п'ятдесяти сторінок становить розділ «З минулого закладу (Хроніка)», у якому в хронологічній послідовності подано ключові події з історії Бережанської гімназії та міста впродовж 1806–1906 років. Понад дев'яносто

сторінок книги займають докладні реєстри учнів, викладачів і керівників закладу за період 1789-1905 років, що надає дослідженню важливого довідково-статистичного значення. Окремий блок обсягом близько п'ятдесяти сторінок присвячено підготовці та проведенню ювілейних урочистостей гімназії, зокрема висвітлено склад ювілейного комітету, структуру секцій і коло їхніх завдань, опубліковано відозву до колишніх учнів та запрошення на загальний з'їзд випускників, який відбувся 6-7 червня 1906 року. Видання суттєво доповнене ілюстративним матеріалом: уміщено світлини професорського складу, сім таблиць і 166 зображень, що підсилює його джерельну цінність для дослідження історії Бережанської гімназії [3; 4].

У радянський період історія Бережанської гімназії практично не була предметом спеціальних досліджень. Згадки про навчальний заклад траплялися переважно в узагальнюючих краєзнавчих працях і мали фрагментарний характер, що пояснюється ідеологічними обмеженнями та небажанням акцентувати на національно-виховному значенні гімназії.

Якісно новий етап вивчення історії Бережанської гімназії розпочався після відновлення незалежності України. Від 1990-х років активізувалися дослідження місцевих істориків і краєзнавців, з'явилися численні публікації у періодичних виданнях, наукових збірниках і матеріалах конференцій. Важливу роль у цьому процесі відіграли працівники музейних і культурно-освітніх установ Бережанщини, які здійснили систематизацію наявних матеріалів, опублікували хроніки, біографічні довідки та джерельні добірки. Особливої уваги заслуговують щорічні наукові конференції, присвячені історії Бережанської гімназії, за матеріалами яких видано низку збірників, що значно розширили проблематику досліджень.

Джерельну базу дослідження становить комплекс опублікованих і неопублікованих джерел, що дають змогу всебічно висвітлити історію Бережанської гімназії. Важливе місце посідають архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові та Державного архіву Тернопільської області.

Окрему групу джерел становлять мемуари колишніх учнів і викладачів гімназії, опубліковані як в еміграційних виданнях, так і в сучасних українських збірниках. Вони дають можливість простежити повсякденне життя навчального закладу, особливості виховної системи та формування національної свідомості молоді, однак потребують зіставлення з офіційною документацією.

Значну цінність мають матеріали музейних і краєзнавчих установ Бережанщини, зокрема Бережанського краєзнавчого музею, музею книги та обласного музею Богдана Лепкого. Опубліковані збірники документів, ювілейні видання й тематичні каталоги містять унікальні світлина, копії архівних документів та мемуарні свідчення.

Доповнюють джерельну базу матеріали української періодики кінця ХІХ – ХХ століття, у яких відображено суспільний резонанс діяльності Бережанської гімназії, а також сучасні наукові публікації, що інтерпретують зібраний фактичний матеріал у межах новітніх методологічних підходів.

Отже, наявна джерельна база є репрезентативною та різноплановою і створює необхідні передумови для комплексного історіографічного аналізу історії Бережанської гімназії, водночас відкриваючи перспективи для подальших досліджень окремих маловивчених аспектів діяльності цього освітнього осередку.

1.1. Історія Бережанської гімназії у працях української діаспори.

Вагомий внесок у збереження історичної пам'яті про Бережанську гімназію зробила українська діаспора. Саме в еміграційному середовищі у другій половині ХХ століття з'явився значний корпус мемуарної та науково-публіцистичної літератури, зокрема у збірниках «Бережанська земля» та інших історико-мемуарних виданнях. Ці праці містять цінні свідчення про навчально-виховний процес, діяльність педагогічного колективу, побут і світогляд гімназистів, однак водночас мають суб'єктивний характер і потребують критичного зіставлення з архівними джерелами.

Вагомий внесок у висвітлення діяльності навчального закладу зробив колишній учень гімназії Франц Коковський, який опублікував свої розвідки на

сторінках альманаху «Молода Україна», що виходив у Нью-Йорку у 1954 році [96].

Значний масив фактологічного та мемуарного матеріалу міститься у збірнику «Бережанська земля» [27], ініціатором видання та автором його першої частини був колишній гімназист, адвокат Володимир Бемко. У спеціальному розділі, присвяченому Бережанській гімназії, подано стислий огляд історії закладу, охарактеризовано його культурно-освітню діяльність, а також наведено відомості про викладацький склад і учнів [14-16; 18; 19].

Другий розділ збірника репрезентує широкий корпус мемуарних матеріалів і науково-публіцистичних праць колишніх гімназистів та вчителів, зокрема Ф. Коковського [97], А. Бойковича [48, с.389-392], В. Бородайка [50, с.379-384], Ю. Добровольського [81, с.396-399], М. Ребрика [175, с.433-435], І. Романківа [177, с.374-378], В. Пацлавського [150, с.332-335], Ф. Якимця [213, с.437-439], І. Сохоцького [192, с.336-344], А. Чарнецького [209, с.350-356], В. Рудницького [179, с.360-373], І. Барана [9, с.404-415], А. Білинського [40, с.416-432]. Ці джерела містять цінні свідчення про повсякденне життя гімназії, внутрішній уклад навчального процесу та національно-виховне середовище закладу, хоча й мають виразний суб'єктивний характер.

Водночас до проголошення незалежності України зазначені праці залишалися маловідомими та фактично недоступними для вітчизняної історичної науки. Лише у 1993 році з ініціативи тернопільського журналіста Б. Мельничука було упорядковано збірник «Бережанщина в спогадах емігрантів» [30], до якого увійшли статті, нариси та мемуари, раніше опубліковані в еміграційних історично-мемуарних виданнях, зокрема «Бережанська земля» (Нью-Йорк, 1970), «Підгаєцька земля» (Детройт, 1980), «Гей там на горі Січ іде. Пропам'ятна книга Січей» (Вінніпег, 1965).

Подальше розширення джерельної бази відбулося у 1998 році з виходом другого тому збірника «Бережанська земля» [27], у якому опубліковано спогади про гімназію М. Халупи [205, с.101-107; 205, с.23-27], О. Барвінського [11, с.89-96], Я. Малярчука [122, с.97-100], О. Сокольського [190, с.108-116].

Завершує цей корпус еміграційних джерел видання спогадів І. Головінського, опублікованих у Нью-Йорку у 2009 році, в яких окремий розділ присвячено Бережанській гімназії [68, с.11-13].

Сукупність цих праць становить важливе джерело для реконструкції історії навчального закладу, доповнюючи офіційну документацію особистими свідченнями учасників освітнього процесу та представників української інтелігенції еміграційного середовища.

1.2. Бережанська гімназія в українській періодиці.

Початок відновлення наукового інтересу до історії Бережанської гімназії в Україні припадає на період перебудови, коли на шпальтах періодичної преси з'являються перші публікації, присвячені діяльності цього навчального закладу. До ранніх напрацювань належать статті С. Дударя [83; 84] та Н. Дирди [77; 78], у яких порушено окремі аспекти історії гімназії та її ролі в культурно-освітньому житті регіону.

Значний масив матеріалів опубліковано на сторінках газети «Бережанське віче», яка стала важливим майданчиком для популяризації краєзнавчих досліджень. Зокрема, історії Бережанської гімназії присвячені публікації С. Герасиміва [67], Я. Смольського [188], П. Кекіша [92, с.2], Л. Гупала [75, с.8], П. Гуцала [76, с. 5], Л. Зінчука [86], С. Галая [65, с.5], Я. Мазурака [121, с.5], Н. Волинець [59, с.4; 61, с.6; 62, с.4], Н. Скальської [185]. Окремо слід відзначити публікацію професора Б. Паньківа у громадсько-політичному тижневику «Шлях Перемоги» [41, с.13], яка вирізняється аналітичним підходом до осмислення історико-освітньої спадщини гімназії.

Важливим пізнавальним і джерельним ресурсом з вивчення історії Бережанської гімназії став літературно-мистецький та історико-краєзнавчий альманах «Жайвір», який видавався Бережанським краєзнавчим музеєм упродовж 1990-2008 років. Особливе значення має спеціальний випуск альманаху «Бережанська гімназія», опублікований у 1993 році [85], що містить комплекс матеріалів, присвячених різним аспектам діяльності навчального закладу.

На сторінках «Жайвора» систематично друкували свої дослідження з історії гімназії В. Пришляк [155], М. Райтер-Костів [174, с.6-7], Л. Лукомська-Крип'якович [114, с.11], чії праці значно розширили уявлення про освітньо-культурне середовище Бережанської гімназії в різні історичні періоди.

Подальше залучення періодичної преси як джерела з історії навчального закладу пов'язане з упорядкуванням у 2019 році колишнім редактором газети «Бережанське віче» Ігорем Мельником книги «Повітові хроніки: Бережанщина на шпальтах газет “Діло” (Львів) і “Свобода” (США)» [152]. Матеріали цього видання дають змогу простежити відображення діяльності Бережанської гімназії у тогочасному публічному просторі та доповнюють наукову реконструкцію її історії свідченнями сучасної їй преси.

1.3. Матеріали історико-краєзнавчих, культурно-освітніх закладів Бережанщини та архівних установ.

Важливе місце у формуванні джерельної бази дослідження історії Бережанської гімназії посідають матеріали історико-краєзнавчих і культурно-освітніх установ Бережанщини, які зробили фундаментальний внесок у збереження, систематизацію та наукове опрацювання спадщини цього навчального закладу. Насамперед ідеться про діяльність Бережанського краєзнавчого музею, музею книги міста Бережани та обласного музею Богдана Лепкого в м. Бережани. Саме в цих установах акумульовано значний масив документальних, іконографічних і мемуарних матеріалів, що дозволяють комплексно відтворити історію гімназії.

Вагомий внесок у дослідження історії Бережанської гімназії належить Надії Волинець – багаторічній редакторці й упорядниці збірника, присвяченого гімназії [25], а також авторці численних наукових і публіцистичних статей, у яких висвітлено різні аспекти діяльності навчального закладу, його педагогічного середовища та вихованців [52, с.314-318; 53, с.616-726; 54, с.754-757; 55, с.32-36; 56, с.11-20; 57, с.20-24; 58, с.16-24; 60, с.6-15; 63, с.105-106].

Значний науковий доробок у цій галузі належить Ярославі Мазурак – науковій співробітниці, упорядниці українського перекладу імен учнів та професорів з праці С. Томашівського [116, с.122-141; 118, с.134-138; 119, с.139-

141; 120, с.729-738], а також авторці та співавторці досліджень, присвячених історії гімназії та її вихованців [121, с.5; 53, с.616-726]. Важливим є й її внесок в упорядкування збірника «Бережанщина літературна», у якому значна кількість діячів культури та науки так чи інакше була пов'язана з Бережанською гімназією [115].

Цінними для вивчення історії закладу є праці Миколи Проціва, який у своїх дослідженнях значну увагу приділяє діяльності визначних особистостей – вихідців із гімназії, аналізу шкільної документації та залученню архівних матеріалів як ключових джерел реконструкції освітнього процесу [162, с.407-414; 163, с.24-62; 165, с. 28-32; 166, с. 40-48; 167, с.99-103; 168, с.15-19; 169, с.739-753; 170, с.94-102; 171, с.51-56; 172, с.92-94; 173, с.62-65].

Окрему групу становлять краєзнавчі студії Галини Проців, яка в тематичних публікаціях зосереджує увагу на учнях-гімназистах – вихідцях із сіл Бережанщини, розкриваючи соціальне та національне підґрунтя формування учнівського середовища [156, с.48-50; 157, с.30-31; 158, с.26-28; 159, с.42-48; 160, с.43-45].

Володимир Парацій, завідувач науково-дослідницького сектору державного архітектурно-історичного заповідника в м. Бережани, у своїх наукових працях аналізує туристично-краєзнавчі та музейні чинники навчально-виховного процесу, а також моральні й організаційні аспекти функціонування гімназії як провідної культурно-освітньої інституції регіону [139, с.34-37; 140, с.37-41; 141, с.22-28; 142, с.89-95; 143, с.758-760; 142, с.22-28; 144, с.22-28].

Окремі аспекти діяльності вихованців гімназії, які згодом стали відомими духовними діячами на західноукраїнських землях, досліджує Ігор Мельник, Олена Лугова [126, с.87-95; 127, с.12-18; 128, с.15-24; 129, с.23-284; 130, с.24-34].

Заслужують на увагу й наукові доробки краєзнавців і викладачів ВП НУБіП України, зокрема Олександри Троханяк, яка у своїх публікаціях висвітлює різні аспекти життєдіяльності гімназії та досліджує участь її учнів у національно-визвольному русі [196, с.122-126; 197, с.62-68; 198, с.17; 199, с.35-38]. Значний внесок у вивчення громадської, культурної та політичної

діяльності вихідців із Бережанської гімназії зробили Богдан і Олена Лугові [105, с.104-110; 106, с.78-85; 107, с.326-328; 108, с.324-325; 109, с.28-30; 110, с.22-26; 111, с.86-90; 112, с.128-132]. Доповнюють картину дослідження праці місцевих краєзнавців Тараса Манюка [124, с.18-22; 125, с.12-17], Наталі Бич [35, с.26-29; 37, с.23-27] та Василя Бича [31, с.10-11; 32, с.7-8; 33, с.7-8; 34, с.64-72].

Вивчення історії Бережанської гімназії неможливе без залучення архівних джерел, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові [217-219] та Державному архіві Тернопільської області [215-216]. Зокрема, у фондах ДАТО зберігаються журнали гімназійних класів із розгорнутими списками учнів за 1850-1852, 1871, 1910-1911, 1913-1914, 1917-1918, 1919-1920, 1923-1924, 1924-1935, 1936-1937, 1937-1938, 1938-1939 навчальні роки. У бібліотеці архіву містяться звіти директорів гімназії за 1876, 1883, 1889, 1893, 1898, 1899, 1901-1906, 1907-1908, 1908-1909, 1911-1912 роки, які дають змогу простежити чисельний склад учнів і викладачів, навчальні програми та дисципліни. Вагому інформаційну цінність мають також журнали обліку занять, свідоцтва про успішність, гігієнічні щоденники та робочі зошити вчителів.

Важливим узагальнюючим виданням стало опубліковане у 2007 році до 200-річчя Бережанської гімназії ім. Б. Лепкого музейне видання «Бережанська гімназія. Сторінки історії», у якому систематизовано матеріали, напрацьовані протягом тривалого часу спільними зусиллями музейних працівників, краєзнавців і представників культурно-освітніх установ. Книга містить історичну й мемуарну частини, ілюстрована світлинами, копіями архівних документів та матеріалами з рідкісних видань, що значно підсилює її науково-інформаційну цінність [21].

З 2013 року бережанські краєзнавці проводять щорічну міжнародну наукову конференцію, присвячену історії Бережанської гімназії. За її матеріалами видано тринадцять збірників [25], у яких опубліковано наукові статті з актуальних історичних, духовно-культурних, виховних, міжнародно-дипломатичних, політичних і релігієзнавчих проблем функціонування гімназії в контексті освітньо-виховного руху Східної Галичини.

Отож, сучасна українська історіографія історії Бережанської гімназії характеризується тематичним розмаїттям і зростанням джерельної бази, проте залишається переважно описовою та фрагментарною. Це зумовлює потребу в узагальнюючому історіографічному аналізі, який би поєднав регіональні студії з ширшим контекстом історії української освіти.

РОЗДІЛ II. БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ЕПОХИ (1805-1918 РР.) ТА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1918-1919 РР.) У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ- КРАЄЗНАВЦІВ.

Бережанська гімназія є одним із ключових освітніх осередків Галичини, що відіграв важливу роль у формуванні інтелектуального та національного середовища регіону впродовж ХІХ – початку ХХ ст. Період австро-угорського панування (1805-1918 рр.) та доба національно-визвольних змагань (1918-1919 рр.) стали визначальними етапами в її історії, зумовивши трансформацію гімназії як освітньої інституції й осередку українського культурного життя. Дослідження українських істориків-краєзнавців дозволяють комплексно осмислити роль Бережанської гімназії в освітньому процесі, національному вихованні та суспільно-політичних процесах регіону, водночас окреслюючи ступінь наукового опрацювання цієї проблематики.

2.1. Початки становлення гімназії в Бережанах у наукових студіях істориків-краєзнавців.

Питання становлення середньої освіти на теренах західноукраїнських земель привертає значну увагу сучасних дослідників, у тому числі краєзнавців, оскільки воно нерозривно пов'язане з розвитком національної свідомості, культурного та інтелектуального життя регіону. Особливе місце в цьому контексті посідає історія заснування гімназії в Бережанах – одного з провідних освітніх закладів Східної Галичини ХІХ-ХХ століть.

Історія Бережанської гімназії бере свій початок ще зі Збаража, де за указом імператора Йосифа ІІ у 1789 році було відкрито навчальний заклад, що згодом, у 1805 році, перенесли до Бережан. Причини цього перенесення, обставини відкриття, початки становлення навчального закладу стали предметом досліджень істориків-краєзнавців які, спираючись на архівні документи, публікації та інші джерела, прагнуть відновити історичну пам'ять освітнього осередку Бережанщини.

Першою локацією Бережанської гімназії, як уже зазначалося, було м. Збараж, що на Тернопільщині. Заклад створено за указом імператора-

реформатора Йосифа II Габсбурга від 1 вересня 1789 р. Цей монарх після прийняття прямого правління в Австрії у 1780 р. вирішив скоротити чисельність середніх шкіл Галичини, щоб більше молоді скеровувати до опанування ремісничих професій.

Розріджена шкільна мережа була серйозною перешкодою для освіти. Молодь із повітів Галичини не мала доступу до освіти, тому що до найближчих закладів у Львові й у Станіславові було близько 150 кілометрів. Згідно з переконаннями дослідників саме це стало причиною заснування школи. Він наголошує, що завдяки зусиллям власника Збаража, графа Вінцентія Потоцького, імператор погодився заснувати в цьому місті сьому середню школу закарпатської провінції. Це був єдиний навчальний заклад, що діяв у місті, яке не було адміністративним центром.

Український дослідник В.Бемко припускає, що місто Збараж було вибране місцем заснування осередку через його історичне минуле. Раніше там при монастирі Бернардинів була школа, яка припинила функціонування внаслідок нестачі вчителів. Саме в колишній школі було розміщено новостворену гімназію. [16, с.56].

Про розвиток шкільництва у Збаражі ще у XVIII столітті підтверджує Н.Ганусевич. У праці дослідниця описує розвиток шкільництва у Збаражі до створення гімназії. Було засновано 2 школи – одна з них – латиномовна, для римо-католиків, так звана «студія теологіум»; друга – руськомовна грецького обряду, при Василіанському монастирі Преображенської церкви. З часом припинили існування. На думку дослідниці, 1763 року тут існувала приватна школа, яка була перенесена до Любліна. У 1768 році там же створено латиномовну школу, яку назвали семінарією. У монастирі працювала початкова школа (державна) та латиномовна теологічного профілю для хлопців з польських родин (приватна). Руські церкви і польський костел підлягали Луцьким Єпархіям відповідних конфесій.

2 листопада 1778 року під керівництвом о. Яна Дукляна Корицького розпочала діяльність державна середня школа в Збаражі, разом з приватною, яку не вдалося закрити цивільній владі.

На запит міщан і околичної шляхти відкрити в Збаражі державну школу, австрійський уряд наприкінці 1788 року повідомив, що згідно з реформою освіти середні школи перетворено на гімназії, а також окружна влада погодилася на відновлення лекційних занять у новому шкільному році. З тієї нагоди у 1789 році було відкрито у Збаражі руську, тобто українську, світську державну гімназію, перший клас якої налічував 47 учнів, а вже в наступному році було 79 охочих. Поповнювали перші класи гімназії, утримувані на кошти фундації Микооли Потоцького, випускники міської народної школи, так званої «нормалки». Навчалися в закладі за статутом і програмою державних гімназій Австрійської імперії. 1804 в налічувалося 216 учнів [66, с.7-10].

Щодо перенесення гімназії до Бережан, то тут серед дослідників немає однозначності.

Ф.Коковський вважає, що гімназію перенесли до Бережан, тому «що на теренах Східної Галичини було мало гімназій, а Бережани – містечко дешеве та гарно положене, то бережанська гімназія приманювала до себе чимало учнів» [95 с.37].

В.Бемко, Н.Ганусевич, додають, що за деякими джерелами, вона була перенесена за бажанням самих міщан Збаража, які не могли гідно оцінити духовного впливу закладу на виховання дітей та просили губернiальний уряд Львова забрати її з міста. Коли їхні прохання не задовольнили, тоді міщани послали до уряду скаргу, що «гімназисти пакостять і роблять шкоди в садах, та баламутять їхніх жінок» [16, с.56].

Доктор Томашівський пише про дві причини перенесення гімназії. Перша – державна ощадливість, адже матеріальну допомогу для гімназії гарантувала власниця Бережан княгиня Ізабелла з Чарторийських Любомирська, і Австрійський уряд при своїх фінансових проблемах «був дуже ласий на такі офerti». Друга причина - політична, оскільки знаємо, що збаразькі землі були невдовзі приєднані до Росії, і ця загроза могла пришвидшити перенесення шкільного закладу до Бережан, територія яких і надалі знаходилась під владою Австрії [66, с.7-10].

Позицію Томашівського підтримують у своїх дослідженнях В.Бемко [16, с.56-57], Н.Ганусевич [66, с.7-10], Т.Манюк [125, с.12], Волинець Н. [56, с.32-36].

Досліджуючи становлення гімназії у Збаражі, яка пізніше перенесена до Бережан, дослідники однозначні у тому, що заснування гімназії у Бережанах зумовлено політичною, економічною, географічною складовою, якою керувався австрійський уряд. Безумовно, не останню роль в цьому відіграла тодішня бережанська влада.

У 1805 році гімназія зі Збаража переміщена до м. Бережани. Усі дослідники доходять висновку, що це сталося завдяки власниці міста Бережани Ізабеллі Любомирській. Роль Ізабелли Любомирської в становленні гімназії в Бережанах детально описано в праці Н.Ковальчук. Дослідниця вказує на довге листування між княгинею й цісарським урядом. І, можливо, через брак коштів уряд погодився на пропозицію Ізабелли «подавати щорічну фундаційну допомогу в розмірі 300 зл., виділяти 30 м³ дров на опалення гімназійних кімнат» [93, с.13].

Відтоді починається вже Бережанський період існування освітньої установи.

Щодо облаштування гімназії в Бережанах зазначимо, що, проаналізувавши праці дослідників, можна зробити висновок про тривалість та мінливість цього процесу.

Про місце, куди переїхала гімназія зі Збаража і подальше її знаходження, дізнаємося з праць В.Бемка [16, с.57], Т. Манюка [125, с.13], Н.Волинець [57, с.20-24] Г.Проців [161, с.130-133].

Дослідниця Г.Проців указує місця, де розміщувалися гімназія та її філіали з 1789 р. до 2000 р. Основною будівлею гімназії протягом XIX століття була міська ратуша [161, с.131].

Н.Волинець, проаналізувавши звіти директорів гімназії за 1875-1912 роки, праці Степана Томашівського, змогла детально дослідити місцезнаходження гімназії в Бережанах з часу її заснування. У дослідженні висвітлено початок діяльності закладу в приміщенні ратуші з 1805 року. Дослідниця стверджує, що

довгий час гімназія не могла відкрити додаткових класів через брак приміщень, і лише у 1863 році граф Станіслав Потоцький додав гімназії ще 5 залів. Однак приміщень не вистачало, тоді у 1870 році II відділ першого класу було перенесено до будинку вірмено-католицького проборства, а для 5-го класу орендовано приміщення народної школи. Із 1905 року приміщення під класи винаймали навіть у приватних будинках, а з 1912 року класи додатково розміщували в будинку магістрату [57, с.20-24].

Дослідник В.Бемко вказує на те, що приміщення були не пристосовані до навчання через відсутність каналізації, базарний крик, нестачу свіжого повітря, темні та вузькі коридори, також робить акцент на частих пожежах [16, с.57].

Дослідники приділили увагу не тільки приміщенням гімназії, але й місцям для проживання студентів – бурсам (гуртожиткам).

Н.Волинець укажує на існування перших бурс, називає їх жертводавців, описує стан приміщень. Дослідження підтверджують заснування руської бурси в 1887 році, у 1908 році – бурси для єврейських дітей [57, с.23].

Т. Манюк пише, що перша гімназійна бурса була створена 1869 року, засновником її став керівник польського повстання 1863 року на Бережанщині Ю.Якубович. Руську бурсу заснували на 20 років пізніше – у 1882 році. Із нагоди відзначення 100-річчя від дня народження Кобзаря її перейменували на Гімназійну українську бурсу ім. Т.Шевченка [125, с.16].

Як стверджує історик, професор Бережанської гімназії Степан Томашівський, за прикладом існуючої з 1869 р. бурси для польської молоді, у 1880 р. розпочато процес із створення окремої бурси для української молоді [4, с.49].

У працях М.Проціва аналізуються експонати-рукописи: «Книга Засідань Виділу Рускої Бурси» в Бережанах. Том II. Від року 1905» та «Книга запису учнів Бережанської гімназії, які проживали в бурсі» (1932-1937 рр.). Проаналізовано протоколи засідання Виділу бурси за період 1904-1922 рр. та документи, прийняті в цей період. Подано інформацію про членів Виділу, професорів Бережанської гімназії, деякі факти громадського життя міста та навчального закладу [166, с.40-48].

Існування Руської бурси в Бережанах та роль гімназистів у її діяльності висвітлено у спогадах К. Трояна [201, с.82-84]. Про життя гімназійної бурси в Бережанах дізнаємося із дослідження В.Бемка. Науковець указує ініціаторів відкриття бурси, членів її першої управи, перфектів бурси, лікарів, які опікувалися студентами, та ілюструє фото першого будинку на вул.Райська [14, с.102-104].

Діяльність гімназійної бібліотеки досліджено в статті Н.Волинець. Дослідниця, ґрунтовно проаналізувавши польські джерела, у тому числі звіти директорів гімназії та праці українських краєзнавців, стверджує, що відлік існування гімназійної бібліотеки можна вести з 1814 року, а початок повноцінної її роботи – з 1873-1875 рр. Опубліковано фінансові звіти на діяльність бібліотеки, указаний перелік видань, які поповнювали бібліотеку, подано рух книг по класах і т.ін. Н.Волинець указує на те, що стан гімназійної бібліотеки за останню чверть ХІХ ст. розкрито лише частково, оскільки в цей період дані про загальний бібліотечний фонд, результати інвентаризацій, кількісний вимір щорічних книжкових надходжень вже не оприлюднювалися в щорічних звітах. Зважаючи на це, важко визначити тематичні розділи книгозбірні, відсоток примірників у кожному з них відносно загального фонду. Складно також проаналізувати, як учительський колектив послуговувався бібліотекою та використовував її фонд для навчання та формування світогляду гімназистів [56, с.15].

Детальніше всі етапи існування освітньої установи в Бережанах, у тому числі початок її діяльності, висвітлено у гімназійних хроніках періоду 1805 року - 1905 років, укладачі Волинець Н. та Поплавська О. [54, с.754-757], періоду 1906-1944 рік – Проців М., Парацій В. [143, с 758-760]. У працях опубліковано за хронологією основні події, які пов'язані з Бережанською гімназією.

Отже, щодо наукового вивчення проблематики, слід відзначити належне висвітлення періоду становлення закладу в Бережанах. Наукові студії істориків-краєзнавців представлені досить ґрунтовними краєзнавчими дослідженнями: статтями, збірниками, спогадами. Однак є сегмент матеріалів, не повною мірою опрацьованих краєзнавцями. Зазначимо, що залишаються недостатньо вивчені

сторінки спр.909 з Фонду 178 ЦДІА у Львові, що зберігає документи 1805-1850 рр., адже для їх перекладу потрібне знання офіційної мови Австрійської імперії тих часів. Це стосується також гімназійних журналів за 1789-1817 рр., що зберігаються в Бережанському краєзнавчому музеї. Отже, вбачаємо необхідність продовження опрацювання архівних документів, підготовки публікацій на основі цих джерел, адже можливо, саме ці документи дадуть змогу детальніше розкрити етап становлення Бережанської гімназії як провідної культурно-освітньої установи краю.

Узагальнення наукових досліджень, присвячених початкам становлення гімназії в Бережанах, дозволяє констатувати факт, що цей освітній заклад став важливим осередком формування інтелектуального та культурного середовища регіону ще з початку XIX століття. Процес його створення та розвитку тісно пов'язаний із соціально-економічними, політичними та географічними чинниками доби, зокрема освітніми реформами імператора Йосифа II, активністю місцевої шляхти та позицією австрійської адміністрації. Дослідники наголошують на визначальній ролі Ізабелли Любомирської в забезпеченні умов для перенесення гімназії до Бережан.

2.2. Культурно-освітнє та суспільно-політичне життя Бережанської гімназії XIX – початку XX століття у працях українських істориків-краєзнавців

Історія освіти в Україні є невід'ємною складовою формування національної ідентичності та громадянської свідомості. Особливе місце в цьому процесі посідають гімназії – навчальні заклади, які не лише забезпечували високий рівень знань, а й формували світоглядні орієнтири багатьох поколінь інтелігенції. Бережанська гімназія відіграла важливу роль у культурному, освітньому та громадсько-політичному житті регіону в XIX – на початку XX століття. Її історія є предметом зацікавлення багатьох українських істориків і краєзнавців, які досліджують мовну політику, викладацький та учнівський склад, виховну систему, участь гімназистів у національно-визвольному русі тощо.

Освітні заклади, зокрема Бережанська гімназія, перебуваючи у складі Австрійської, а згодом – Австро-Угорської імперії, функціонували в умовах мовної політики, що зумовлювала численні виклики у сфері навчання. Цей аспект є предметом особливої уваги в дослідженнях істориків-краєзнавців. Зокрема, В.Бемко зазначає, що фактично української мови в закладі не викладали, і до 1867 року мовою викладання була німецька. Незважаючи на те, що в 1849-1850 міністерство освіти визнало українську мову як предмет, обов'язковий для вивчення, гімназія українською не стала. Як писав С.Томашівський, «руська мова не використовувала своїх прав, причиною був тодішній культурний стан галицьких русинів. Уступки з Відня прийшли в часі, коли русини щойно почали відчувати свою окремішність. Досі говорили вони по-польськи або німецьки...» [16, с.62-63].

У контексті аналізу спогадів колишнього учня Бережанської гімназії Б. Лепкого, І. Ухман зазначає, що навчання в закладі здійснювалося німецькою та латинською мовами, тоді як використання української було суворо заборонене навіть у побутовому спілкуванні між учнями [202, с. 12].

Н. Бич у дослідженні «Педагогічні кадри» посиляється на спогади О. Барвінського, у яких зазначається, що процес викладання української мови в Бережанській гімназії був ускладнений через відсутність відповідних підручників, адміністрація навчального закладу не приділяла належної уваги її впровадженню в освітній процес. Водночас, як зазначає О. Барвінський, на початку ХХ століття простежується поступова українізація педагогічного колективу гімназії [37, с. 24–25].

Т.Манюк описує структуру навчання в гімназії, зміни навчальних планів. Особливу увагу дослідник приділяє мові навчання закладу, національному складу учнів. Т.Манюк доходить висновку, що фактично з 1867 по 1906 рік гімназія була польською. Збільшення кількості учнів гімназії на початку ХХ століття дослідник пов'язує із введенням українських паралельних класів [125, с.14-15].

Г.Проців подає хронологію, за якою можна простежити мови викладання в гімназії. Дослідниця наголошує, що гімназія була двомовною (польська та

українська мови) у періоди 1905-1918рр.; 1919-1939рр., українською – 1918-1919рр.; 1939-1944рр. [161, с.130].

На основі аналізу історіографічного матеріалу можна стверджувати, що, попри формальні зусилля урядових структур щодо впровадження української мови в освітній процес, практична реалізація цих заходів у Бережанській гімназії тривалий час залишалася ускладненою. Основними чинниками такого становища були дефіцит україномовної навчальної літератури, відсутність належної організаційної підтримки та недостатня зацікавленість адміністрації закладу. Лише на початку ХХ століття, у зв'язку з посиленням національного руху та зростанням національної свідомості українського населення, спостерігаються поступові зрушення, зокрема, відкриття українських паралельних класів і часткова українізація педагогічного складу гімназії.

Очевидно, що ефективне функціонування освітнього закладу є неможливим без кваліфікованого та компетентного педагогічного колективу. Саме тому питання кадрового забезпечення гімназії привертає значну увагу дослідників. Інформацію про діяльність викладачів та адміністрації закладу подано в працях В. Бемка, Н. Бич, Я. Мазурак та інших науковців.

У працях В. Бемка та Н. Бич підкреслюється, що на початковому етапі діяльності Бережанської гімназії рівень інтелектуального та професійного потенціалу педагогів був доволі низьким. Дослідники, аналізуючи управлінську діяльність перших очільників навчального закладу, акцентують увагу на позитивних змінах, які стали помітними після призначення директором гімназії українця М. Соневицького [16, с. 64–68; 37, с. 23–25].

Діяльність катехита М. Соневицького, ґрунтуючись на спогадах колишніх учнів гімназії, досить докладно висвітлюють у працях О. Гузовата [73, с. 16–20] та І. Мельник [129, с. 23–28]. Авторами зазначається, що М.Соневицький поєднував функції викладача, священника, адміністративного заступника та дисциплінарного наглядача, здійснюючи вагомий вплив на формування духовно-моральних якостей гімназистів і їхньої національної свідомості.

Систематизацію персонального складу педагогів і керівників гімназії у період з 1805 по 1944 роки здійснила Я. Мазурак. Дослідниця зауважує, що

наведений перелік не є вичерпним, оскільки не охоплює осіб, щодо яких відсутні точні дані про роки служби або предмет, що ними викладався. Можливі також незначні хронологічні розбіжності з іншими джерелами, що пояснюється особливостями ведення кадрового діловодства в зазначений період [116, с. 122–141; 118, с.134–138; 119, с.139–141].

Значний обсяг інформації про викладацький склад гімназії та її внутрішнє життя походить зі спогадів як колишніх учнів, так і самих педагогів. Спробу систематизації таких споминів здійснили І. Зуляк, А. Кліш та О. Ятищук [88, с. 9–12], І. Ухман [202, с. 12–17], які упорядкували мемуарні свідчення, зокрема Б. Лепкого. Педагогічний колектив Бережанської гімназії XIX – початку XX століття представлений також у спогадах і працях таких авторів, як Ф. Коковський [95, с. 37–39], М. Чайковський [208, с. 72–78], К. Троян [200, с. 79–81], В. Пацлавський [150, с. 332–335], І. Романків [177, с. 93–95], П. Смик [186, с. 96], І. Баран [8, с. 99–101], Ю. Добровольський [82, с. 102–105], Л. Крип'якевич-Лукомська [99, с. 292], П. Білик [38, с. 111–112], В. Бич [34, с. 7–8]. Зазначені джерела дають змогу реконструювати соціально-культурний портрет учителя того часу та простежити динаміку розвитку гімназійного середовища.

Значну увагу в наукових дослідженнях приділено також учнівському контингенту Бережанської гімназії. Найповніший перелік імен гімназистів опублікувала наукова співробітниця музею книги Я. Мазурак. Дослідниця здійснила переклад українською мовою імен, наведених у праці С. Томашівського «*Stulecie gimnazjum brzeżańskiego 1907*», а також уклала біографічний довідник «Бережанщина літературна», у якому представлені дані про випускників та професорів гімназії [115; 117, с. 97–102; 118, с.134-148; 119, с.139-141].

Цінну інформацію про ранній період функціонування закладу подає М. Проців, який у своїй праці аналізує один із експонатів Бережанського краєзнавчого музею – головний журнал гімназії за 1789–1817 роки. У статті висвітлено історію виявлення документа, його передання до музейного фонду, а також надано короткий зміст записів, зокрема прізвища та імена учнів, їхній

вік, успішність із предметів, інформацію про соціальне походження, місце народження, підписи викладачів, дарчі написи, зокрема й автограф О. Кондратюка. Також згадуються особи різних національностей, які згодом стали відомими діячами науки, культури, релігії та політики [162, с. 407–414].

Біографічні відомості про учнів гімназії систематизовано й у ювілейному виданні «Бережанська гімназія», підготовленому дослідниками Н. Волинець, Н. Іваненко, Я. Мазурак, Г. Проців та М. Процівим [53, с. 617–725].

О. Поплавська, послуговуючись матеріалами книги А. Чернецького «Bereżany. Pamiątki i wspomnienia» (1905), здійснила класифікацію випускників гімназії за професійною ознакою, виокремивши такі категорії, як військові, державні урядовці, старости, фінансисти, судові й поштові службовці, професори Львівського університету, учителі, лікарі, нотаріуси, адвокати та інші суспільно активні постаті. При цьому дослідниця зауважує, що укладений за власними спогадами та архівними записами перелік осіб не є вичерпним [154, с. 726–728].

Здійснюючи дослідження кадрового складу та учнівського колективу Бережанської гімназії, спираючись на різноманітні історіографічні джерела, простежуємо поступовий розвиток освітнього закладу як соціокультурного феномену. На основі аналізу праць провідних науковців можна зробити висновок про низький початковий рівень професіоналізму педагогів, який згодом суттєво покращився завдяки ефективній діяльності окремих керівників.

Дослідницькі праці висвітлюють різноманітні аспекти життя учнів Бережанської гімназії, охоплюючи навчальну, громадсько-політичну, культурну сфери, у тому числі дозвілля.

Музичка М. дослідив структуру та функції однострою учнів початку ХХ століття, підкреслюючи його мотиваційно-організаційний потенціал у контексті гімназійного середовища [137, с. 19–21]. Р.Пахолок у дослідженні підкреслює, що в Бережанській гімназії утвердилася атмосфера толерантності та високої культури, яка значною мірою визначала характер навчально-виховного процесу. Повсякденне життя гімназистів було впорядковане згідно з чітким розпорядком і встановленими правилами, що забезпечувало організованість та дисципліну.

Автор окреслює участь учнів і викладачів у формуванні культурного простору гімназії, акцентує увагу на впливі суспільно-політичних подій на освітнє середовище та побут гімназистів. У висновках дослідник зазначає, що ключовими чинниками виховання юнацтва виступали гімназійні традиції, дотримання розпорядку дня, активна участь у гуртковій діяльності, залучення до суспільно корисної праці та виховний потенціал особистого прикладу педагогів. Водночас Р.Пахолок наголошує на потребі подальших наукових студій, які б охоплювали не лише загальні принципи виховання, а й такі аспекти, як організація учнівського самоврядування, взаємодія закладу з батьками, роль книги як інструмента виховання, виховна спрямованість навчального процесу та порівняльний аналіз виховної системи Бережанської гімназії в контексті освітніх практик тогочасної Галичини [147, с. 33–38].

На підставі аналізу щорічних директорських звітів *Sprawozdanie dyrektora c. k. wyższego gimnazjum w Brzeżanach* та матеріалів періодичної преси XIX-початку XX ст. Н. Волинець здійснила дослідження та узагальнення відомостей щодо організації навчання співу в Бережанській гімназії. Авторка висвітлює участь учнів у культурно-мистецькому житті регіону, підкреслюючи важливу роль гімназії як осередку формування естетичних цінностей та розвитку творчих здібностей молоді [58, с. 16–24].

Значну увагу в історіографії приділено Бережанській гімназії як культурному осередку. Зокрема, у дослідженні Н. Бич проаналізовано роль гімназистів Бережанської гімназії в культурному житті навчального закладу та місцевої громади. Авторка акцентує увагу на організації та проведенні Шевченківських, Маркіянових і релігійних свят, театральних вечорів, участі учнів у діяльності товариства «Просвіта», а також на виданні гімназійною молоддю періодичної преси. Зазначені форми культурної активності розглядаються як важливий чинник формування національної свідомості та творчої самореалізації учнів [35, с. 26–29].

Значну увагу в наукових дослідженнях приділено організації шевченківських свят, що ґрунтовно проаналізовано у працях В. Бемка, Н. Дирди та Н. Волинець. [15, с. 95–96; 80, с. 39–42; 58, с. 39–42].

У наукових розвідках Н. Волинець проаналізовано обставини й особливості відзначення 100-літнього ювілею закладу, що стало важливою подією в громадському житті краю [59, с. 4; 61, с. 6]. Опис святкових заходів, а також текст промови директора гімназії Александра Фронкевича, виголошеної 7 червня 1906 року, вміщено у спеціальному ювілейному виданні, присвяченому історії гімназії [21, с. 914–920]. Ювілейні урочистості Бережанської гімназії Н. Волинець висвітлювала у наукових публікаціях, а також у спеціальному ювілейному виданні, присвяченому історії закладу [5, с. 4; 61 с. 6; 21, с. 914–920].

Разом із тим у дослідницькому дискурсі не залишаються поза увагою й суперечливі аспекти дозвілля гімназійної молоді. Так, Н. Мисак зауважує існування своєрідної «моди» серед гімназистів на вживання спиртних напоїв [133, с. 83]. На проблеми дисциплінарного характеру вказують також К. Троян і В. Бемко у своїх спогадах, зазначаючи окремі випадки порушень поведінки з боку учнів [199, с. 35-38; 26, с. 87]. А. Чарнецький, у свою чергу, доповнює цю картину, зазначаючи популярність азартних ігор серед гімназійної молоді [211, с. 300]. Ці свідчення дозволяють комплексно осмислити як виховні здобутки гімназії, так і виклики, з якими стикалося її керівництво у формуванні морально-етичних норм поведінки учнів.

Виховна діяльність Бережанської гімназії мала беззаперечний вплив на формування громадянської позиції та активну участь учителів і учнів у суспільно-політичних процесах ХІХ – початку ХХ століття. Значний внесок у дослідження цієї проблематики зробила О. Троханяк, яка у своїй ґрунтовній статті проаналізувала національний рух серед гімназійного середовища. Авторка підкреслює, що цей рух мав тривалу й безперервну традицію, охоплюючи період від 1830-х років до початку Першої світової війни. Національно-патріотична активність проявлялася у діяльності учнівських гуртків «Громада», «Україна Молода», «Січ», члени яких у подальшому стали активними учасниками політичного життя та долучилися до формування партійного руху [198, с. 17–32].

Діяльність гімназійних гуртків у Бережанській гімназії детально висвітлена у працях В. Бемка, який акцентує увагу на функціонуванні таких об'єднань, як «Громада» та «Молода Україна». У своїх дослідженнях автор подає інформацію про склад членів, засновників, специфіку діяльності й хронологію існування цих гуртків, підкреслюючи їхню роль у формуванні національно свідомої молоді [18, с. 69–74; 21, с. 165–168].

Джерельну базу з цієї тематики доповнюють мемуарні свідчення А. Цурковського та З. Кузелі, які надають персоніфіковані описи участі гімназистів у русі «Молода Україна» [207, с. 169–172; 100, с. 173–175]. У ювілейному виданні також опубліковано архівну світлину членів гуртка 1903 року та іменний список його учасників, що становить цінне джерело для реконструкції складу й діяльності національно-орієнтованих учнівських об'єднань [21, с. 175–178].

У науковому дослідженні О. Коковіна проаналізовано участь учителів та учнів Бережанської гімназії в громадсько-педагогічному русі краю наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. З огляду на поліетнічний склад гімназійного колективу, зокрема значну присутність польських викладачів та учнів, автор обґрунтовано розглядає як українські, так і польські громадські організації. Особливу увагу приділено ролі педагогів гімназії як засновників Руського педагогічного товариства, яке у 1926 році було реорганізовано в Українське педагогічне товариство «Рідна школа». Дослідник підкреслює, що серед вагомих здобутків цієї структури в довоєнний період були відкриття та утримання Селянської бурси (1903–1914) та двокласної школи (1913–1914). Наводяться приклади співпраці українських учителів із гімназистами-старшокласниками в межах громадсько-культурної діяльності: останні допомагали в організації побуту вихованців бурси, що засвідчує тісний зв'язок виховної та суспільної роботи гімназії з освітніми ініціативами у ширшому регіональному контексті [94, с. 83–91].

Як бачимо, наукові дослідження О. Троханяк, В. Бемка, О. Коковіна, а також мемуарні джерела А. Цурковського та З. Кузелі переконливо засвідчують безперервність традицій національно-патріотичного виховання в гімназійному

середовищі. Виховна модель гімназії ґрунтувалася на поєднанні освітніх і суспільних практик, що сприяло залученню молоді до культурно-національного та політичного життя краю.

На основі опрацьованого історіографічного матеріалу можна стверджувати, що Бережанська гімназія XIX – початку XX століття була важливим осередком культурно-освітнього та суспільно-політичного життя краю. Дослідження українських істориків і краєзнавців засвідчують, що гімназія не лише забезпечувала високий рівень знань, а й формувала національно свідоме середовище учнів і вчителів, яке активно долучалося до національного руху та громадських ініціатив. Попри мовні й адміністративні утиски, у навчальному закладі поступово утверджувалися українські культурні й освітні традиції. Завдяки діяльності педагогів гімназія стала платформою формування інтелігенції, здатної до активної громадянської дії. Сукупність історіографічних джерел дає підстави розглядати Бережанську гімназію як унікальне явище в освітньому ландшафті Галичини того часу.

2.3. Постаті українського національного руху XIX – початку XX ст. у дослідженнях історії Бережанської гімназії

XIX – початок XX століття на західноукраїнських землях позначився процесами формування української нації, утвердженням української національної ідеї, становленням української мови та розвитку національної культури. Саме в цей період сформувалося покоління визначних діячів, які перебували в авангарді українського національного відродження та відіграли помітну роль у суспільно-політичному й культурно-освітньому житті.

Вагомий внесок у ці процеси зробила Бережанщина, зокрема її провідний освітній осередок зазначеного часу – Бережанська гімназія. Вихованці, професорсько-викладацький склад, а також особи, тісно пов'язані з діяльністю гімназії, активно долучалися до національно-культурного відродження регіону та загальноукраїнського визвольного руху, сприяючи поширенню освіти, національної свідомості й громадянської активності.

Список відомих гімназистів цього періоду опублікував Т. Манюк [125, с. 16-17], до якого увійшли науковці, політики, діячі культури, громадські діячі,

юристи, лікарі та представники інших фахових середовищ. Значна частина цих постатей знайшла відображення в наукових студіях з історії Бережанської гімназії.

Я. Мазурак виокремлює літераторів — вихідців із Бережанської гімназії, зокрема Богдана Лепкого, Маркіяна Шашкевича, Мацея Бродовича, Яна Косіну, Володимира Левицького, Євгена Згарського, Юліана Насальського, Михайла Осадцу, а також гімназійні династії Рудницьких, Чайковських, Огоновських тощо, подаючи коротку характеристику їхньої діяльності [117, с. 97-102].

Особливу увагу історики приділяють постаті Богдана Лепкого — учня, а згодом викладача Бережанської гімназії, ім'ям якого згодом було названо навчальний заклад. Без використання його спогадів «Казка мого життя» не обходиться жодне ґрунтовне дослідження з історії гімназії. Спогади Б. Лепкого публікували та аналізували І. Урман [202, с. 12-17] і колектив авторів у складі І. Зуляка, А. Кліша, О. Ятищука [88, с. 9-12], які реконструюють історію гімназії, спираючись на мемуарний матеріал письменника. Як слушно зазначає І. Урман, спогади Б. Лепкого, попри їх художню форму, становлять цінну джерельну базу для істориків і краєзнавців, зокрема завдяки насиченості «приватною топонімікою» та мажорному тонові оповіді, що акцентує позитивні риси тогочасної освітньої системи [202, с. 12-17].

Краєзнавці наголошують, що саме з гімназійних років у світогляд Богдана Лепкого входить постать Івана Франка. У статті Н. Стрілець на основі спогадів Лепкого про Франка проаналізовано творчі та особисті взаємини обох діячів і простежено еволюцію образу Каменяра в свідомості письменника [195, с. 49-52]. С. Багрій підкреслює, що діяльність І. Франка знаходила «благодатний ґрунт» у середовищі української інтелігенції, зокрема в родинях Лепких і Глібовецьких, а також у творчості самого Богдана Лепкого [7, с. 37-40].

Про Б. Лепкого як викладача опубліковано спогади В. Пацлавського [150, с. 332-335], тоді як мемуари Р. Смика висвітлюють його післягімназійний період діяльності [186, с. 331-334]. Навчання Богдана Лепкого в Бережанській гімназії докладно розглянуто у статті Л. Питель, де підкреслено, що саме гімназія стала

фундаментом формування таланту майбутнього письменника та художника, сприяла його становленню як свідомого громадянина [151, с. 43-48].

Грунтовне дослідження формування та діяльності Б. Лепкого як митця представлено у праці Н. Дирди, де, зокрема, опубліковано світлину письменника серед учителів Бережанської гімназії 1898 року та розглянуто питання увіковічення його пам'яті [79, с. 335-338]. У статті Н. Собкович уперше здійснено мистецтвознавчий аналіз та атрибуцію частини образотворчої спадщини Б. Лепкого, створеної під час навчання в гімназії, на основі мемуарів і спогадів сучасників [189, с. 59].

Окрему увагу дослідники приділяють постаті Сильвестра Лепкого – батька Богдана Лепкого, священника, письменника, публіциста, випускника Бережанської гімназії. В. Бич акцентує на його українофільських поглядах і ролі в національному відродженні Бережанщини [33, с. 7-8], тоді як У. Сальська підкреслює високий інтелектуальний рівень та всебічну освіченість діяча, сформовані значною мірою гімназійною освітою [181, с. 343-345].

З Бережанською гімназією та Бережанщиною загалом тісно пов'язана й доля Маркіяна Шашкевича. Недаремно Ф. Коковський означив ХІХ століття як «часи Шашкевича» [95, с. 37–39]. Період навчання діяча в гімназії висвітлено в дослідженні О. Левицької, де наголошено, що саме тут сформувалися його світоглядні орієнтири та зародився потяг до літературної творчості [101, с. 310–313]. Л. Рева, спираючись на фонди НБУ ім. В. І. Вернадського, розкриває значення Бережанської гімназії як просвітницького осередку та вводить до наукового обігу маловідомі матеріали, присвячені діячам національно-культурного відродження Галичини, серед яких М.Шашкевич відтворює оточення письменника, заглиблюється в його творчу діяльність [176, с. 113-117].

Маркіян Шашкевич разом із Богданом Лепким посідає особливе місце в історичній пам'яті Бережанщини, виступаючи моральним орієнтиром і предметом гордості для місцевої громади. Про сталість і тяглість його вшанування свідчить як увага з боку гімназійної молоді, так і ширших кіл бережанського суспільства. Зокрема, М. Проців аналізує три портрети Маркіяна Шашкевича, виконані колишнім гімназистом В. Савчаком [172, с. 92-94], тоді

як Н. Волинець простежує історію пошанування діяча гімназистами та мешканцями Бережан від XIX століття до сучасності [52, с. 314-318].

Значне місце в наукових студіях посідає постать Олександра Григоровича Барвінського – визначного історика, педагога та громадсько-політичного діяча. Про свою діяльність у Бережанській гімназії згадує сам О. Барвінський у мемуарах, описуючи умови освітнього процесу та коло викладачів [11, с. 89–96].

Його діяльність на посаді гімназійного вчителя, а також подальший життєвий шлях дослідив історик-краєзнавець Бич В. Зазначається його відданість вчительській справі, його роль у тогочасному політикумі [32, с. 7-8].

Попри те, що Тарас Шевченко не був безпосередньо пов'язаний із Бережанською гімназією, його постать посідала чільне місце в духовному житті навчального закладу. У гімназії XIX ст. вивчали творчість Кобзаря, організовували шевченківські вечори та заходи з його вшанування. Ці аспекти висвітлено у працях М. Проціва [170, с. 94-102], Н. Дирди [80, с. 39-42], Н. Волинець [58, с. 16-24].

Окремі дослідження присвячені постаті Осипа Маковея. М. Проців згадує про його зустріч із гімназистами у 1905 році та аналізує публікації випускників гімназії, присвячені письменникові, а саме Франца Коковського, Богдана Лепкого, Антіна Лотоцького, Михайла Рудницького, Якова Струхманчука [171, с. 51–56]. У Бережанському краєзнавчому музеї створено окрему експозицію, присвячену О. Маковею, історію якої простежено у статті того ж автора [167, с. 99–103].

Серед викладачів Бережанської гімназії особливо вирізняється постать Степана Томашівського – одного з фундаторів української історіографії кінця XIX – першої половини XX століття. Його праці стали основою системного дослідження історії гімназії від часу її заснування до 1906 року [3; 5]. Бережанський період діяльності С. Томашівського висвітлено у працях В. Парація [140, с. 37–42], М. Бармака [12, с. 93–97], Н. Бортняк [51, с. 85–87].

Як зазначає В. Парацій у статті, присвяченій гімназійним сторінкам життя дослідника, перебування С. Томашівського в Бережанах, хоча й було значною мірою вимушеним, справило помітний вплив на подальший розвиток як самого

науковця, так і культурно-інтелектуального середовища міста, яке усвідомлює власну історичну значущість через присутність у ньому діячів подібного інтелектуального рівня [140, с. 37–42].

Бережанський період діяльності С. Томашівського висвітлено також у науковій праці М. Бармака, який наголошує, що саме цей етап науково-дослідницької роботи став вагомою сходинкою у формуванні та науковому зростанні вченого [12, с. 93–97]. Н. Бортняк, досліджуючи спадщину історика, підкреслює, що, попри відносно короткий життєвий шлях, С. Томашівський залишив значний науковий доробок – понад 50 ґрунтовних праць з української історії, а також близько 230 рецензій і невеликих наукових статей [51, с. 85–87].

На окрему наукову увагу заслуговує постать Франца Коковського – письменника, поета, перекладача, журналіста, етнографа, мовознавця та автора численних спогадів про Бережанську гімназію. Л. Зінчук у своїй публікації наголошує на активній участі Ф. Коковського в гуртку «Молода Україна», а також на його діяльності як інструктора в «Селянській бурсі» Подальша громадська та національно зорієнтована діяльність діяча стала підставою для його ув'язнення в Тернопільській тюрмі, де він і помер. Важливим свідченням присутності Франца Коковського в історичному та культурному просторі Бережан є збережений донині будинок, у якому він проживав [87, с. 368–370].

Вагомий внесок у дослідження постатей гімназистів, маловідомих широкому загалу, проте значущих для розвитку українського культурного, релігійного й політичного життя краю, зробили дослідники О. Лугова та Б. Луговий. Зокрема, О. Лугова актуалізує постать колишнього вихованця Бережанської гімназії – галицького митрополита Спиридона Литвиновича. Авторка наголошує на його прагненні до міжконфесійного та міжнаціонального порозуміння між українцями й поляками в Галичині, а також розглядає його діяльність у контексті духовного служіння таких визначних ієрархів, як Андрей Шептицький та Йосиф Сліпий [107, с. 326–328; 109, с. 28–31].

У співпраці з Б. Луговим авторка також висвітлює постать секретаря Головної Руської Ради, посла до Галицького сейму Михайла Малиновського – активного громадсько-політичного діяча та послідовного захисника української

мови в Галичині від процесів онімечення й ополячення [108, с. 324–325; 112, с. 126–132].

Л. Красільнікова у своїй науковій розвідці висвітлює діяльність родини Огоновських – цілісної династії вихованців Бережанської гімназії. У статті детально проаналізовано життєвий і творчий шлях Омеляна, Олександра, Миколи, Петра (Олега), Іларія та Филимона Огоновських, а також наголошено на їхньому багатогранному внеску в розвиток науки й літератури, журналістики та медицини, політики й музичного мистецтва, історії та географії, не оминаючи при цьому й духовної складової суспільного життя галицьких земель. Авторка підкреслює, що представники родини вирізнялися високим рівнем національної свідомості, послідовністю громадянської позиції та активною участю в українському національному русі в Галичині другої половини XIX століття [98, с. 13–21].

Окремі наукові публікації присвячені й іншим визначним вихованцям Бережанської гімназії. Так, А. Корчак ознайомлює наукову громадськість із постаттю перекладача Олександра Бачинського [97, с. 133–142], тоді як О. Черемшинський та М. Багалай у своїх дослідженнях репрезентують творчу спадщину видатного українського художника Юліана Панькевича [210, с. 385–387; 6, с. 8–19].

Історіографічний доробок переконливо демонструє, що вихованці та викладачі гімназії – зокрема Богдан Лепкий, Маркіян Шашкевич, Олександр Барвінський, Степан Томашівський, Франц Коковський, представники родини Огоновських та інші діячі – відіграли помітну роль у розвитку української літератури, історіографії, мистецтва, громадсько-політичного та церковного життя. Їхня діяльність виходила далеко за межі локального простору, впливаючи на загальноукраїнські процеси національного відродження.

Водночас наукові праці сучасних дослідників і краєзнавців засвідчують тенденцію до розширення персоналістичного підходу у вивченні історії Бережанської гімназії, що дозволяє не лише реконструювати біографії окремих діячів, а й глибше осмислити соціокультурне середовище, у якому формувалася українська інтелігенція. Особливо цінним є введення до наукового обігу

мемуарних, архівних і мистецьких джерел, які суттєво збагачують уявлення про роль гімназії в національному русі.

Таким чином, дослідження постатей українського національного руху, пов'язаних із Бережанською гімназією, є важливим складником вивчення історії української освіти та національного відродження XIX – початку XX століття й водночас відкриває перспективи для подальших міждисциплінарних та джерелознавчих студій.

2.4. Наукові студії історії бережанської гімназії періоду і світової війни та національно-визвольних змагань 1918-1919 роках.

Початок Першої світової війни 1 серпня 1914 року став переломним моментом, що радикально змінив звичний ритм функціонування Бережанської гімназії. Більш як столітня історія закладу була перервана геополітичними потрясіннями, які змусили адміністрацію та учнівський склад пристосовуватися до суворих реалій воєнного часу. Оскільки Бережанщина тривалий час перебувала у статусі прифронтової зони, навчальний процес відбувався з тривалими перервами, а основними об'єктами сучасних історичних розвідок стали не стільки методичні аспекти викладання, скільки безпосередня участь гімназистів у воєнно-політичних подіях.

Трансформаційні процеси у житті гімназії продовжилися і в період національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях. Окремі аспекти діяльності закладу цього буремного часу знайшли відображення у працях сучасних дослідників: Н. Семенець [183, с. 32-33], Т. Манюк [124, с. 18-19] та Н. Волинець [55, с. 34-35]. Особливу цінність для реконструкції атмосфери епохи мають опубліковані мемуари Ю. Добровольського [81, с. 396-399].

Важливою віхою в історіографії закладу є дослідження С. Галай, який акцентує увагу на інституційних змінах 1918 року. С.Галай вказує, що в 1918 році, після проголошення ЗУНР, національна Рада в Бережанах призначила керівником першої української державної гімназії Володимира Гусака. Цю посаду він обіймав до липня 1919 року, до повної окупації польськими військами. У 1920 року польська влада звільнила його з гімназії [65, с.5].

Мемуаристика, зокрема спогади Ю. Добровольського, дозволяє простежити етносоціальну динаміку в гімназії: якщо польські учні бойкотували новостворену українську гімназію, то єврейське населення, навпаки, продовжувало навчання. Автор детально описує патріотичне піднесення того часу: значна частина гімназистів залишила аудиторії, щоб поповнити лави Української Галицької Армії (УГА). Символічним моментом у дослідженнях постає опис урочистих проводів добровольців-гімназистів на Бабиній горі [81, с. 396-399].

Економічні та інфраструктурні аспекти відбудови гімназії після завершення активних бойових дій висвітлені у працях Т. Манюк, Н. Волинець та Т. Тихого. Дослідники наголошують на катастрофічному стані матеріальної бази, оскільки приміщення закладу тривалий час використовувалося як шпиталь. Через повну відсутність ресурсів будівлю було законсервовано до 1919 року, а повноцінне відновлення відбулося лише у жовтні 1922 року [125, с. 18-19; 55, с. 34-35].

Значний пласт наукових студій присвячено персоналіям – викладачам та учням, які стали активними учасниками боротьби за українську державність.

В.Бемко у розділі про учнів гімназії публікує імена військовиків-гімназистів, які влилися в ряди Українського січового стрілецтва, польових духівників (капеланів), лікарів, малярів і музик [20, с.78-79].

У статті Б.Лугового відображено участь учнів та викладачів Бережанської гімназії у формуванні стрілецького руху на Галичині на початку XX століття та їх бойовий шлях в лавах Легіону УСС.

Дослідник вказує на гімназистів які вступили до УСС: Івана, Осипа Навроцького, Петро Шеремета, Антіна Лотоцького, Володимира Захірія, Володимира Кузьмовича, Володимира Загульського, Петра Сагайдачного, Юліана Соколовського, Івана Бемка, Івана Савчука, одного із перших капеланів Миколу Їжака [111, с.86-89].

Грунтовну статтю про бережанських гімназистів та викладачів у лавах УСС та УГА опублікував М.Луговий. У публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, аналізу мемуарних матеріалів проаналізовано участь

бережанських гімназистів та викладачів у формуванні стрілецтва, подіях Першої світової та українсько-польської війн, проаналізовано їх внесок у цих подіях [113, с.174-177].

О.Лугова аналізує у своїй публікації життєвий шлях та основні аспекти діяльності громадського діяча, бережанського адвоката Михайла Західного. Саме він став активним учасником подій 1 листопада 1918 року на Бережанщині. В перші дні листопада він брав участь у нараді членів Комітету, що був створений бережанською інтелігенцією, щодо захоплення влади у місті. А 4 листопада 1918 брав участь у проголошенні влади ЗУНР у Бережанському повіті. В подальшому активний захисник переслідувань польською владою бережанських гімназистів [106, с.78-85].

Свою активну політичну діяльність у цей період розпочинає учень Бережанської гімназії правник, військовик, громадський діяч Володимир Бемко. О.Лугова прослідковує діяльність В.Бемка від 1904 року, коли він став інструктором у «Селянській бурсі» аж до його смерті. Дослідниця вказує на його службу у війську 1914 року та у армії ЗУНР, описує його участь у подіях 1918 року, його діяльність яка була зосереджена у політичній, громадській та економічній сферах не тільки Бережанщини. Останній період свого життя В. Бемко займається збором матеріалів до книги “Бережанська земля” і очолював однойменний видавничий комітет, що був створений за його ініціативи. Останні роки життя п. Володимира присвячені роботі над історією бережанської землі. В. Бемко є автором історичного нариса, що становить першу частину I книги “Бережанська земля”. В ньому автор намагався подати історію свого краю з найдавніших часів до 40-х років XX століття. Розділ присвячений Бережанській гімназії став настільною книгою для усіх без винятку істориків-краєзнавців, які досліджують діяльність цього навчального закладу [105, с.104-110].

Отже, аналізуючи історіографічний доробок українських істориків з діяльності Бережанської гімназії в XIX – початку XX століття, можна прийти до висновку, що цей період представлений досить масивними краєзнавчими дослідженнями: статтями, збірниками, спогадами. Водночас, історія Бережанської гімназії в роки Першої світової війни та в роки визвольної

боротьби 1918-1919, на нашу думку висвітлено недостатньо українськими істориками-краєзнавцями.

Також історикам залишилися недоступними сторінки спр.909 з Фонду 178 ЦДІА у Львові, що зберігає документи 1805-1850 рр., адже для їх перекладу потрібне знання офіційної мови Австрійської імперії тих часів. Це стосується також гімназійного журналу за 1789-1817 рр., що зберігаються в Бережанському краєзнавчому музеї.

Українським дослідникам потрібно звернути увагу на новітні праці польських істориків, які приділяють увагу існуванню та діяльності гімназії Бережанах ХІХ – поч. ХХ ст, провести глибший їх аналіз та інтегрувати ці знання в українську історичну науку.

На нашу думку, поглиблене вивчення якомога більше джерел, дозволить історикам відобразити життя тогочасного періоду гімназії в повному об'ємі. Акцентування уваги на незначні події значно доповнить існуючі дослідження новими фактами та висновками.

РОЗДІЛ III. БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ 1920-1944 РОКІВ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Після завершення Першої світової війни та періоду українських національно-визвольних змагань, суспільно-політичне життя Бережанщини зазнало суттєвих трансформацій, зумовлених зміною державних режимів. Унаслідок окупації регіону польськими військами 30 травня 1919 р., Бережанська гімназія інтегрувалася в освітню систему Другої Речі Посполитої, у межах якої функціонувала протягом двох наступних десятиліть.

Новий етап в історії закладу розпочався у 1939 р. з приходом радянської влади. У цей період відбулася радикальна реорганізація навчального процесу: гімназію було трансформовано в середню загальноосвітню школу з одночасним впровадженням радянських освітніх стандартів та ідеологічних засад. Протягом 1941–1944 рр., в умовах німецької окупації, заклад тимчасово відновив свою діяльність як гімназія. Остаточне припинення функціонування класичної Бережанської гімназії відбулося у 1944 р., коли після відновлення радянського контролю на її базі було остаточно розгорнуто Бережанську середню школу.

Отже, в історії Бережанської гімназії міжвоєнного та воєнного періодів (1920–1944 рр.) доцільно виокремити такі етапи:

Польський (1920-1939 рр.);

Перший радянський (1939-1941 рр.);

Німецький (1941-1944 рр.).

3.1 Культурно-освітня діяльність Бережанської гімназії у наукових студіях українських істориків-краєзнавців .

Дослідження культурно-освітнього середовища Бережанської гімназії у період 1920–1944 рр. посідає вагоме місце в українській історико-краєзнавчій науці. Окремі аспекти діяльності закладу висвітлено у працях В. Бемка, Т. Манюка, Н. Семенець, Н. Зьомко, О. Троханяк, В. Парація, Н. Волинець, Н. Іваненко, Я. Мазурак, Г. Проців, М. Проціва та інших дослідників.

Аналіз історіографії дозволяє реконструювати умови функціонування гімназії у міжвоєнний період. Т. Манюк акцентує увагу на адміністративно-господарських викликах 1920-х рр., зокрема конфлікті між дирекцією закладу

та міською адміністрацією щодо права власності на приміщення у ратуші. Дослідник констатує, що лише у 1925 р. гімназія отримала власну будівлю, що забезпечило стабільність навчального процесу [124, с. 19].

Незважаючи на зміну влади, польська адміністрація не мала наміру радикально змінювати систему середньої освіти. Певні корективи були внесені лише в навчальні плани, однак загальна шкільна рада намагалася пристосувати старі навчальні програми до нових умов.

Досить ґрунтовно досліджує питання освітнього процесу Манюк Т. Дослідник описує трансформацію структури навчального процесу протягом польського періоду гімназії. Зазначається значне збільшення викладання польської мови (німецька втратила своє значення), викладання історії та географії в контексті польського світогляду, спробу зміна статусу класичної гімназії. Дослідник також перераховує предмети, які викладалися у гімназії у міжвоєнний період [124, с.19].

Однією з найважливіших проблем східної Галичини, що вийшла далеко за межі своєї сфери і стала загальнополітичною, була мова викладання. Однак, у 20-х роках поряд з українською була введена польська мова. Формується так звана «утраквістична» - двомовна – система викладання.

Т.Манюк зазначає. Що у гімназії було введено поділ на відділи: «А» – поляки, «Б» – євреї, «Ц» - українці. Зазначається велика кількість учнів-українців, яких було виключено з гімназії. Дослідник доходить до висновку, що це перш за все політична акція з яскраво вираженим українським забарвленням [124, с.19]. Хоча Зьомко Н. наголошує, що багато гімназистів покидали навчальний заклад через відсутність коштів та погані результати [89, с.114-121].

Питання діяльності гімназії у роки ЗУНР і Речі Посполитої 1918-1939 рр. висвітлює Семенець Н. Дослідниця акцентує увагу, що викладання здійснювалося польською мовою, але були також «утраквістичні» класи. Саме група «С», де вчилися українські школярі, була утраквістичною.

Також у праці Семенець Н., розкрито умови вступу до гімназії, описано навчальну структуру, кількісний склад професорсько-директорського та учнівського середовища [183, с.32-33].

Радянський період трансформації гімназії (1939–1941 рр.) відображений у працях В. Бича та мемуаристиці М. Халупи. Дослідники фіксують зміну статусу закладу на десятирічну середню школу, заміну польської мови на російську та оновлення кадрового складу за рахунок спеціалістів зі Східної України [34, с. 64-72; 204, с. 101-107].

Дослідник Бич В. зазначає, що з приходом радянської влади у вересні 1939 р. шкільництво у районі було організовано за радянським зразком. Бережанську гімназію реформовано у десятирічку. Директором став виходець зі сходу України Михайло Ткачук. Навчання велося українською, замість польської введено російську мову. Автор публікує вчителів, які викладали в цей період і наголошує, що багато вчителів змушені були покинути місто і гімназію [34, с. 64-72].

Освітня діяльність у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) реконструйована переважно на основі спогадів професорів та учнів Гуглевича О. [72, с. 238-245], Лукомської-Крип'якович Л., [114, с. 11], Гуньки Я. [74, с. 246-250], Калинія В. [91, с. 261-264], Сокольського О. [190, с. 108-116; 191, с. 276-283], Паньківа Б. [41, с. 284-293]. Автори підкреслюють відновлення довоєнного статусу гімназії та її роль як осередку національного виховання у воєнний час.

Продовжує працювати в післявоєнний період бережанська гімназійна бурса. Її діяльність описує у своїх спогадах колишній її керівник А. Бойкович. Він дає характеристику діяльності керівників установи, вказує на постійні поліцейні обшуки, арешти, побиття бурсаків, порівнюючи зі спокійним життям у довоєнний період [48, с. 389-392; 49, с. 205-207].

Про діяльність бурси часів «совєтів» 1939-1941 рр. та німецької окупації 1941-1944 року дізнаємося зі спогадів професора гімназії Михайла Ребрика. Автор наголошує на збільшенні кількості бурсаків, адже німецька адміністрація дозволила відкрити гімназію [175, с. 433-435].

У ювілейній книзі «Бережанська гімназія» дослідниками Волинець Н., Іваненко Н., Мазурак Я., Проців Г., Процівим М. зібрано та опрацьовано біографії учнів які навчалися у першій половині XIX століття і до кінця існування гімназії 1944 року. [53, с. 617-725].

Мазурак Я. зібрала список гімназистів, які навчалися у гімназії з 1905-1944 року[120, с. 729-738] та вчителів, які працювали з 1909-1944 рр. [119, с. 139-141]. Авторка уточнює, що частина імен вчителів збиралися за спогадами учнів, тому роки праці й предмет викладання залишилися невстановленими. Щодо списку учнів, то крім прізвищ і імен вказано рік початку навчання у гімназії та фах, місце праці чи перебування після її закінчення [120, с. 729-738].

Дослідник Проців М публікує списки учнів за Протоколом іспиту зрілості[дато2239, спр4], який зберігається в ДАТО. Списки учнів дані по класах, та в деяких класах вказані господарі класів [169, с. 739-753].

Надзвичайно велика увага приділялася виховній роботі. Цю діяльність зумовлював різноетнічний учнівський та викладацький склад гімназії. Т.Манюк вказує на те, що відносини між вчителями та учнями мали певну регламентацію й передбачали виховання в останніх лояльного ставлення до державних структур. Тому дозволили створення в гімназії Товариства Червоного Хреста 1922 року, а з 1924 року цілий ряд учнівських товариств [124, с.20-21].

На основі архівних матеріалів Зьомко Н. висвітлює громадські ініціативи бережанських гімназистів, етапи формування громадського виховання учнів, процес становлення їх громадської активності. Дослідниця вказує на те, що в Бережанській гімназії через проблеми із дисципліною було запроваджено шкільне самоуправління, яке мало на меті передусім, привчити молодь до порядку та відповідальності за свої вчинки, враховуючи при цьому всі аспекти виховання. А відповідати кожен мав не перед педагогами, а перед собою та своїми товаришами. У цьому і полягала відмінність запровадження шкільного самоуправління у гімназії після війни. Пізніше, ініціативи створення самоврядних організацій проявляло не гімназійне керівництво, а самі учні, хоча вчителі і були сподвижниками цього руху, але їх втручання у життя класу було мінімальним.

Також дослідниця акцентує увагу на такі ініціативи у вихованні учнів як ведення «Щоденника гігієни», «Класний Регулямін», утворення «Товаристської каси» [89, с.114-121].

На складових елементах організації громадського порядку учнів гімназії акцентує увагу Троханяк О. У праці зазначається, що вчителі-поляки мали спрямовувати учнів в русло виховання культурної поведінки з елементами етики, етикету, релігійної моралі, антиалкогольного та антитютюнового спрямування. Такі кроки також давали певні результати, але часто молодь прагнула до більшого – до національно-політичного напрямку. Цитуючи спогади А.Чарнецького дослідниця робить висновок, що виховання у гімназії було багатограним, однак гімназія не давала нам належного національного виховання [199, с.35-38].

У контексті вивчення особистості колишнього гімназиста Зіновія Штокала, дослідник Проців М. робить виклад виховної роботи у гімназії, спираючись на архівні матеріали ДАТО. Зазначається проведення виховних заходів присвячених 60-ти літтю Б.Лепкого, вшанування Ю.Пілсудського, урочини присвячення гімназії імені Едварда Ридза Смігли [163, с.24-32].

Семенець Н. наголошує, що незважаючи на пропольської виховні заходи адміністрації, позитивні зміни відбулися і в українському учнівському середовищі. Діяла організація «Пласт», гімназійний хор, з середини 30-х років у гімназії було створено клуб «Копаного м'яча», і почала діяти молодіжна секція «ОУН». Гімназія в 30-х роках мала свій духовий оркестр, мішаний хор, гурток мандоліністів і футбольну команду(копунів). Існували в Бережанській гімназії і танцювальні курси, де вчили бальні, класичні і українські танці. Багато гімназистів брали участь в таких товариствах, як «Відродження» - засновник Андрій Чайковський, товариство «Петра Могили» засноване 1907 р., в якому вивчали історію, літературу, політичну економію, гігієну [183, с.32-33].

Про культурно-мистецьке життя беремо інформацію з праці Н Волинець. Дослідниця висвітлює діяльність гуртка самоосвіти, який займався літературною, театральною діяльністю, діяльність оркестру та гімназійного хору. У праці опубліковане фото гімназійних хористів, описаний репертуар, ознайомлено з керівниками хору у міжвоєнний період та у роки війни. Також вказуються учні, які подальше життя присвятили мистецтву [58, с.16]. Слід віддати належне упорядникам збірників «Бережанська Земля» і «Бережанська

гімназія», які не тільки щедро проілюстрували видання знімками, а й подали імена присутніх там учнів. [26, с.93]; [25, с.508].

Гімназійні професори та учні брали участь не тільки у внутрішньо-гімназійному культурному житті. Так Пахолок С. зазначає, що здебільшого хор «Бережанський Боян», який існував у місті. провадили гімназійні професори – Роман Щипайло, д-р Филимон Побігушка, Пилип Гошовський, Юрій Лаврівський, а під кінець 1930-х років лікар Лонгин Мігоцький. Друга воєнна завірюха забрала життя багатьох співаків «Бережанського Бояна», розсіяла їх по світах, засланнях в сибірських таборах [145, с.65-66].

В.Парацій визначає туристико-краєзнавчий чинник у навчально-виховному процесі бережанської гімназії др. пол. XIX ст. – 1930-х рр. (через призму формування та еволюції молодіжного туристично-краєзнавчого руху). На думку автора його активно використовували в системі гімназійної освіти різних країн. Не осторонь цього процесу знаходилася й бережанська (цісарсько-королівська, державна) гімназія [141, с.22-28].

На підставі аналізу окремих архівних документів Парацій В. обґрунтовує думку про усвідомлений процес закладання моральних та організаційних якостей учням Бережанської гімназії. Високий професійний (зокрема, методичний) рівень педагогів сприяв формуванню серед випускників навчального закладу справжніх особистостей. Логічним, у визначеному контексті, був подальший зв'язок багатьох випускників з душпастирською діяльністю. [139, с.34-37].

З приходом радянської влади виховна робота стає на нові рейки. Як зазначає В.Бич, «вже у 1940 р. при Бережанській школі було створено піонерську і комсомольську організації. Однак вони були малочисельними, складалась в основному з дітей радянських партійних чиновників та вихідців із Східної України. Святкували всі радянські свята. Тоді у спортивному залі школи влаштовували святкові концерти на які запрошували партійних чиновників» [34, с.64-72].

Під час німецької окупації гімназія вернулась до попередніх методів виховання учнівського колективу. За спогадами Паньківа Б. викладачі

продовжували виховувати учнів в національно-патріотичному дусі, формували національну свідомість Паньків Б. [138, с. 284-293].

Таким чином, сучасна українська історіографія забезпечує комплексну візію діяльності Бережанської гімназії, розглядаючи її не лише як освітню установу, а й як потужний центр збереження української ідентичності в умовах часткої зміни політичних режимів.

3.2 Політична діяльність бережанських гімназистів та видатні постаті українського руху 1920-1944 роках у наукових доробках з історії Бережанської гімназії

Період 1920-1944 років у політичному житті Бережанщини був досить складним. При всіх окупаційних режимах український національний рух значно обмежувався у своїй діяльності. Однак незважаючи на це українці продовжували відстоювати свої права як в громадському так і політичному аспекті.

Одним із найвпливовіших осередків громадсько-політичного життя краю стала Бережанська гімназія. Дослідники міжвоєнного періоду акцентують увагу на масовій участі гімназійної молоді в діяльності «Пласту» та Організації українських націоналістів (ОУН).

Хоча «Пласт» формально не був політичною організацією, польська влада вбачала в ньому загрозу, вживаючи заходів для обмеження його діяльності або повної заборони. Згідно зі спогадами А. Білинського, у Бережанах фактично існувало два «Пласти»: легальний, чия активність обмежувалася дозволеними товариськими заходами, та нелегальний. Учні, причетні до діяльності підпільного «Пласту», часто мали проблеми з навчанням через тиск адміністрації та поліції [40, с. 416-417].

Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробив дослідник С. Пахолко. Опрацьовуючи протягом тривалого часу фонди Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові в пошуках українських фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років, досліднику вдалося виявити 3-х томний секретний список-довідник для так званої «оперативної роботи» НКВС, що був складений в травні 1954 р. бригадиром

відділу секретних фондів Левицькою. Довідник був виготовлений машинописним способом у 4-х примірниках на основі 389 фонду ЦДІА України у Львові (Верховна Пластова Команда, м. Львів, 1911-1939), що складається з 960 справ, в кожній з яких є від 4-х до понад 200 аркушів.

В списку-довіднику подані анкетні дані на 4672-х «членов націоналистической организации пластунов» з таких населених пунктів Західної України як м. Бережани та інших.

Місто Бережани представлене в цьому списку 102 пластунами з 24 полку ім. П. Полуботка (юнаків) та 34 полку ім. М. Борецької (дівчат). Переважна більшість пластунів це учні гімназії, віком від 14 до 24 років, які стали пластунами в 1928-1930рр.

Дослідник подає поіменний список 24 ім. П. Полуботка та 34-го ім. м. Богуславки пластових полків м. Бережани. Тільки в I-му томі списку-довідника зазначені такі легендарні особистості, як Василь Івахів, Дмитро Грицай, Ярослав Бойдунник, Олена Дашкевич (Степанів), її чоловік Роман Дашкевич, Дмитро Донцов, священники Тит Войнаровський, Лев Воробкевич, Г. Галущинський, Йосип Застирець, Г. Гаврилюк з Зарваниці, професори Іван Бабій, Микола Бажанський, Микола Байрак, Марія Баран, Лев Бачинський, Іван Бурка, Богдан Вахнянин, Мирослава Ганицька, Мирон Зарицький, Микола Іваненко, Омелян Ізничак та багато інших достойних людей.

В списку-довіднику багато відомих громадсько-політичних діячів Бережанщини: Володимир Бемко, Володимир Савчак, Богдан Старух, Юрій Сингалевиц, Ольга Старух, сестри-близнюки Марія та Ольга Кізими, Ярослав Кальба, Михайло Галаса, Роман Бабій, Володимир Підфігурний, Марко Лонкевич та багато інших. [146, с.37-42].

Участь гімназистів у «Пласті» описує Бемко В. Дослідник вказує на постійне намагання залучити гімназистів-пластунів до участі в польських святах, погрозами закриття, участь пластунів у вшануванні українських свят та традицій. Також у роботі названо активних гімназистів-пластунів. Бемко В. згадує, що пацифікація знищила «Пласт» матеріально, але ідея знищена не була [17, с.226-228].

30-ті роки ознаменувалися як зародження націоналістичного руху на західноукраїнських землях. Не оминуло це Бережанщину та Бережанську гімназію.

Як зазначає Семенець Н. серед учнів бережанської гімназії засновується в 1926 р. відділ підпільної революційної організації – союз Української Націоналістичної Молоді, Дмитро МIRON із села Рай тоді ще молодий 15-літній юнак, стає одним із перших її членів. Все це було пов'язано із польською пацифікацією. Через Бережанську гімназію, де формувалась національна ідея, пройшли сотні гімназистів серед яких: Дмитро МIRON (Орлик) - ідеолог українського націоналізму, Крайовий провідник ОУН, Ярослав Старух – український політичний і військовий діяч, Крайовий провідник ОУН, Омелян Лапунька - член проводу ОУН, Галина Дидик - зв'язкова і довірена особа Романа Шухевича, головного командира УПА, Мирослав Кушнір – поет, діяч ОУН та боєць УПА і не зупинили їх ні Береза Картузька у Польщі, ні гулаги Воркути, Норільська у Росії, ні Казахстану [184, с.56-57].

Цінним джерелом для вивчення діяльності гімназистів у часи пацифікації є спогади Білинського А. У спогадах вказано на приналежність гімназистів до ОУН, їхній спротив польській пропаганді, переслідування польською поліцією. [40, с. 423-425]. Ці ж події описує Якимець Ф. який наголошує, що пластовим осередком в гімназії була Українська бурса. Пластом в гімназії керував проф. Іван Бабій, а також описує акцію супротиву відзначенню польської самостійності [214, с.194-196, 213, с.436-439].

Дослідниця Лугова О. В проаналізувала судову справу проти одинадцяти учнів Бережанської гімназії у 1935 р. та їх подальшу долю. Гімназистів звинувачували у створенні відділу ОУН на основі утравістичних відділів гімназії у 1932-33 рр., збиранні зброї та ворожій до польської держави пропаганді. Згадуються учасники процесу Петро Бабій (учень 8-го класу), Василь Білик (учень 7-го класу), Михайло Вербо́вецький (учень 7-го класу), Омелян Войтович (учень 8-го класу), Омелян Котлячук (учень 8-го класу), Іван Кубай (учень 7-го класу), Іван Майчук (учень 8-го класу), Борис Мушкевич

(учень 6-го класу), Теодор Павлів (учень 8-го класу), Орест Семчишин (абсолювент (випускник), Василь Скаськів (учень 6-го класу) [10, с.22-25].

Серед випускників школи багато визначних - поляків, євреїв, українців. Семенець Н. виділяє відомі прізвища випускників гімназії Я. Бабуняка - диригента хору "Гомін" (Англія), В. Савчака - художника (Австралія), З. Штокалка - бандуриста, лікаря (США), А. Білинського - доктора права (ФРН), А. Осадци -архітектора (США), Т. Осадци - художниці (США), провідників ОУН-УПА О. Дяківа(Горнового), Я. Старуха (Стяга), ідеолога ОУН - Д. Мирона (Орлика), Г. Дидик – зв'язкової командира УПА Романа Шухевича, О. Лапуньки – члена національного уряду (Українського державного управління) проголошеної Української держави у Львові згідно з «Актомпроголошення відновлення Української держави» 30 червня 1941 року, М. Якубця – ученого-славіста (Польща) та інших [183, с.32-33].

Багато з цих особистостей стали об'єктами дослідження істориків-краєзнавців.

Проців Г. систематизувала та опублікувала біографії гімназистів вихідців із сіл Вербів [156, с.48-50], Рай [159, с.42-48], Котів [157, с.30-31], Лапшин [158, с.51-56], Тростянець [160, с.43-45].

Завдяки Проціву Я., Проців Г., Проціву М. світ побачила праця у якій представлено результати досліджень учнів Бережанської української гімназії в рамках реалізації проекту "Бережанській гімназії-200". Історико-краєзнавчі нариси містять інформацію про учнів і випускників гімназії, які стали медиками та природодослідниками, про їх навчання, життєвий шлях, досягнення [29].

Мельник І., Лугова О., акцентують увагу на політичних та церковних діячах, пов'язаних з Бережанами. Автори розкривають особистості гімназистів: Олександра Бачинського – довірену особу митрополита А.Шептицького, (радника митрополита о. д-ра Євгена Гузара, рідного брата діда Патріарха-предстоятеля УГКЦ Любомира Гузара), о. Іриня Готру (у 1930-1934 рр. приближений до Владики – служить секретарем і прокуратором Галицької провінції ЧСВВ), Миколу Конрада (з 1920 – вчитель гімназії, пізніше – в гімназії Тернополя, його учнем був майбутній Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий), Івана

Бабія (1921-1928 рр. – професора Бережанської гімназії, опікуна гімназійного «Пласту»), Ярослава Пришляка (уникнув розстрілу завдяки Шептицькому, арештований гестапо 1941 р. у львівському готелі «Дністер» уродженець Бережан і колишній бережанський гімназист, заступник повітового провідника ОУН Бережанщини) [126, с.87-93].

Дослідники Мельник І., Лугова О. розкривають біографію Василя Танчака, випускника гімназії 1914 року, воїна УСС, радника митрополита Йосифа Сліпого наголошуючи на патріотизмі всієї сім'ї о.Танчака [127, с.12-18].

Роботу про катехита Бережанської гімназії о.Василя Дубицького публікує Голян О. Авторка розкриває життя та діяльність о. Василя Дубицького, його вплив на формування духовних якостей учнів. Як підтвердження його патріотизму, авторка наводить спогади колишніх його учнів та знайомих, наголошуючи, що «у нелегкі міжвоєнні часи полонізації та пацифікації вчителі-патріоти, в тому числі і о. Дубицький, формували нове покоління свідомих українців, нових лицарів «ідеї та чину». [70, с.27-31].

Також, Голян А. досліджує діяльність викладача гімназії 1941-1943 рр. о. Омелян Шараневича. Упорядкувавши спогади колишніх учнів авторка розкриває особистість о.О.Шараневича. Виходячи із цього, можна сказати, що О.Шараневич був особистістю неабиякого духовного і релігійного формату, яка відчутно впливала на своє оточення, зокрема й священиче, спонукаючи молодше покоління духовенства до самоосвіти [71, с.10-12.].

Десятки випускників Бережанської гімназії, які стали священнослужителями-душпастирами та ченцями, зазнали тих чи інших утисків та репресій з боку окупаційного сталінського режиму, який до і після Львівського псевдособору 08-10.03.1946 р. намагався знищити Українську Греко-Католицьку Церкву.

У роботі Мельника А. описано долі колишніх бережанських гімназистів, які народилися або здійснювали свою душпастирську діяльність на теренах нинішньої Бережанщини, і були арештовані органами НКВС/НКДБ/МДБ тодішнього СРСР у 1940-х – на початку 1950-х років.

Як наголошує автор, що поданий матеріал – не виключний список колишніх бережанських гімназистів-душпастирів, які були репресовані сталінським режимом. Окрім згаданих, ще можна назвати оо. Йосифа Яримовича і Ростислава Горчинського, братів Степана та Івана Ратичів, Романа Дурбака і Мар'яна Лабенцького, Володимира Мушкевича і Миколу Рахлицького, Дениса Теліщука і Ярослава Тихого, які були репресовані і разом із родинами відбули довгі роки в'язниць, таборів та заслань [128, с.15-24].

Семенець Н. знайомить загал з професором Михайлом Підлужним, що викладав у гімназії географію з 1918 по 1939 рік, а потім з 1941 по 1944 рік під час німецької окупації був, який з 1939 по 1941 рік і з 1944 по 1957 рік працював вчителем Бережанської СШ №1 [182, с.33-34].

У статті Парація В. проаналізовано один з аспектів практичної діяльності та науково-просвітницьких зацікавлень Франца Коковського – бережанського гімназиста, адвоката, письменника, поета, етнографа, громадського діяча. Але ще – особистості, тісно пов'язаною з організацією двох українських регіональних музеїв. Власне, музейна діяльність Ф. Коковського, у контексті функціонування організованих музеїв (1930-і рр.), є об'єктом дослідження автора [142, с.89-95; 144, с.61-70].

У Бережанському краєзнавчому музеї міститься «Фонд родини Коковських». У фонді Коковських зберігаються книги, світлини, листи, документи, які розповідають про життя та діяльність родини. Зберігач фонду Бойко Н. у своїй статті робить опис матеріалу фонду, наголошуючи на його важливості для вивчення історії Бережанщини [44, с.41-45].

Величезну роль у вивченні учнівського складу бережанських гімназистів мають праці Проціва М. Автор розкриває нам особистість Зіновія Штокалка (псевдонім – Зіновій Бережан) – українського поета-модерніста, студентського діяча та лікаря-інтерніста, онколога і дерматолога, бандуриста, доктора медицини [163, с.24-32; 164, с.240-245; 165, с.28-32].

Визначним випускником Бережанської гімназії був Андрій Білинський. Дослідження шляху його діяльності від гімназійного випускника 1933 року, арешту, як члена ОУН 1934 та 1939 році, радянських таборів (до 1955 року),

багатої наукової діяльності і до самої смерті видав краєзнавець В.Бич [31, с.10-11].

Поляк О. висвітлює життєвий шлях Омеляна Лапуньки, випускника гімназії 1932 року, членом «Пласту», членом ОУН, працівника уряду ОУН у Львові 1941 року, розстріляного 1942 року [153, с.28-30].

Гайдичук О. досліджує випускника гімназії 1941 року Ярослава Бабуняка, відомого в діаспорі музично-культурний діяча, співака (бас-баритон), бандуриста, диригента, засновника і довголітнього керівника репрезентативного хору «Гомін» Союзу українців у Великій Британії (СУБ).

Дане дослідження ґрунтується на комплексному підході до вивчення дат, фактів, подій, імен, пов'язаних з мистецьким життям Я. Бабуняка на основі родинного архіву митця. На основі їх аналізу та уточнень вперше виокремлюються найголовніші і найхарактерніші періоди діяльності митця. [64, с.8-10].

Значну увагу краєзнавці приділяють постаті Галини Дидик, зв'язкової командира УПА Романа Шухевича, випускниці Бережанської гімназії. У періодиці можна побачити дослідження Бойко З. [45; 47; 48], Дударя С. [83; 84], Липки Т. [104], Пахолка М. [146; 148; 149, с. 199-201], Скальської Н. [182].

Досить відомою постаттю на Бережанщині є Ярослав Старух, випускник гімназії, державний секретар міністерства інформації й пропаганди Українського державного правління, член ОУН та крайовий провідник ОУН Закерзонського краю. На честь родини Старухів, де й досі стоїть їхній будинок, названо вулицею Родини Старухів. Сесійним рішенням депутати міської ради вирішили оголосити 2010 рік на Бережанщині роком родини Старухів. Також засновано щорічну премію Тимотея та Ярослава Старухів у двох номінаціях: «Кращий депутат місцевих рад Бережанщини» та «За кращий твір (виступ, публікацію) на національно-патріотичну тему».

Внесок у вивчення постаті Я.Старуха зробили Савчук В. [180], Штокало В. [212], Стефанишин О. [194; 195, с.3], Мельник І. [131].

Дослідники вказують Бережанах Ярослав закінчив початкове навчання і в 1920-1928 рр. навчався в славній Бережанській гімназії. Вже в середній школі

він був відомим громадським діячем, допомагав створити «Пласт», працював в «Просвіті» та згодом став активним діячем Української Військової Організації. В 1928-1933 рр. Я. Старух студіює право у Львівському університеті і тут у 1931 р. став діяльним членом ОУН. Працював у підпільних виданнях і майже 4 роки очолював пропагандивний провід УВО на Бережанщині.

Завдяки дослідникам-краєзнавцям В.Мицьку та М.Мицьку світ побачила книга присвячена учню Бережанської гімназії, крайовому провіднику ОУН-Поділля Івану Прокопишину. Також у нарисі прослідковується духовна спадщина українців від Українських січових стрільців, воїнів УПА до сучасного покоління захисників територіальної цілісності України. Опубліковано імена гімназистів, вихідців із с.Теляче (Мирне), що на Підгаєччині [134].

Бережанці не забувають своїх земляків-гімназистів. Н.Волинець висвітлює історію встановлення меморіальних знаків визначним особистостям, що були учнями чи випускниками Бережанської гімназії у 1829-1944 рр. Дослідниця акцентує увагу на увіковічненні таких особистостей як М.Шашкевич, С.Качала, родину Лепких, М.Чайковського, М.Рудницького, І.Григоровича, Я.Старуха, П.Федоріва, Л.Зацного, О.Дяківа-Горнового, Д.Мирона-Орлика, Г.Дидик, І.Прокопишина [60, с. 6-15].

Загалом, громадсько-політична діяльність бережанської гімназії в міжвоєнний період відображала складну динаміку в українському суспільстві, де боротьба за освіту, культурні та національні права відігравала важливу роль.

Підсумовуючи аналіз праць істориків, присвячених розвитку Бережанської гімназії у 1920-1944 роках, можна дійти висновку, що найбільш повно досліджено культурно-освітню діяльність закладу у міжвоєнний період. Багато уваги приділено виховній, громадській роботі гімназії та її учнів. Натомість, недостатньо висвітлено особливості діяльності гімназії в період 1939-1944 рр., який позначений зміною структури її діяльності у зв'язку з воєнними подіями.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексний історіографічний аналіз українських наукових праць, краєзнавчих розвідок, публіцистичних і мемуарних матеріалів, присвячених історії та культурно-освітній діяльності Бережанської гімназії у період з 1805 по 1944 роки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі узагальнюючі висновки відповідно до визначених завдань.

По перше, проаналізовано стан наукової розробки та з'ясовано, що історія Бережанської гімназії володіє значним і різноплановим історіографічним доробком. Проте наявні праці тривалий час мали переважно фрагментарний і описовий характер, концентруючись на окремих фактах, персоналіях або хроніках закладу, без належного загальносистемного аналізу. Встановлено, що наукове осмислення феномену гімназії залежало від суспільно-політичних контекстів та ідеологічних умов країн, у яких працювали дослідники. Радянська історична наука фактично ігнорувала тему національно-виховного значення закладу через ідеологічні обмеження. Повноцінне інтегрування регіональних студій про Бережанську гімназію в загальноукраїнський науковий простір розпочалося лише після відновлення незалежності України.

По друге, запропоновано періодизацію історіографічного процесу дослідження діяльності Бережанської гімназії, в якій чітко виокремлюються чотири ключові етапи:

- ❖ Перший етап (початок XX століття – 1906 рік) – зародження наукового інтересу, представлений офіційними хроніками та першими фундаментальними узагальненнями (зокрема, статистично-довідковою працею С. Томашівського).
- ❖ Другий етап (радянська доба) – період замовчування й ідеологічних обмежень, коли згадки про гімназію мали виключно фрагментарний виклад в узагальнюючих краєзнавчих працях.
- ❖ Третій етап (друга половина XX – початок XXI ст.) – формування потужного масиву діаспорної (еміграційної) історіографії, спрямованої на збереження національної пам'яті за межами СРСР.

- ❖ Четвертий етап (від 1990-х років до сьогодення) – сучасний етап у незалежній Україні, що характеризується стрімкою регенерацією та концептуальним розширенням регіональних історико-краєзнавчих студій.

По третє, охарактеризовано основні напрями дослідження життєдіяльності освітнього закладу. У працях істориків і краєзнавців детально вивчено:

- ❖ Організаційно-кадрову та мовну еволюцію: дослідники реконструювали структуру закладу, кадровий склад викладачів та складні процеси зміни мовних режимів викладання (німецька, польська, українська) залежно від панівного державного режиму. Показано, що поява паралельних українських класів на початку ХХ ст. стала результатом тривалої боротьби за українську мову.
- ❖ Культурно-освітнє та релігійно-духовне виховання: висвітлено роботу гімназійної бібліотеки, організацію дозвілля, а також вагому виховну роль священників-катехитів у формуванні духовно-морального світогляду молоді.
- ❖ Військово-політичний рух та націєтворення: акцентовано увагу на феномені активної участі гімназистів у стрілецькому русі, лавах Легіону УСС, армії ЗУНР, ОУН та УПА.

По четверте, визначено внесок українських істориків-краєзнавців та діаспори у збереження спадщини. Доведено, що представники української еміграції (В. Бемко, Ф. Коковський, О. Барвінський та ін.) через видання історико-мемуарних збірників типу «Бережанська земля» заклали міцний фактологічний фундамент і зберегли унікальні повсякденні свідчення про внутрішній уклад закладу. У свою чергу, сучасні вітчизняні дослідники й музейні працівники (Н. Волинець, Я. Мазурак, М. Проців, Г. Проців, В. Парацій та ін.) виконали титанічну роботу з перекладу й оприлюднення закритих раніше джерел, організації щорічних наукових конференцій, систематизації біографічних даних та персональної ідентифікації тисяч випускників і педагогів гімназії.

По-н'яте, виявлено проблемні, малодосліджені аспекти теми та окреслено перспективні напрями для подальших наукових студій:

- ❖ З'ясовано, що діяльність Бережанської гімназії безпосередньо у роки Першої світової війни та період визвольних змагань 1918-1919 років все ще висвітлена фрагментарно й потребує додаткових студій.
- ❖ Серйозною проблемою є недостатнє залучення та опрацювання іншомовних архівних пластів, зокрема справ австрійського періоду (наприклад, фонду 178 ЦДІАЛ та ранніх музейних журналів), які через мовний бар'єр і специфіку тогочасного діловодства залишаються малодоступними для широкого кола дослідників.
- ❖ Подальші перспективи полягають у необхідності глибшого критичного аналізу та інтеграції в український науковий обіг найновіших напрацювань сучасних польських істориків, що дозволить уникнути однобічності та сформулювати максимально об'єктивну, цілісну візію історичної місії Бережанської гімназії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/publication/6596/edition/6460?language=en#structure> .
2. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Wyższego Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny. we Lwowe, 1875-1921.
3. Tomaszewski S. Pogląd na rozwój gymnazium brzeżańskiego: 1789-1905, Brzeżany, 1906, t. 1.
4. Tomaszewski S. Stulecie gimnazjum brzezanskiego 1806-1906. Staraniem i nakładem komitetu. 1907.195 s.
5. Бабуняк Я. Мій спомин. *Бережанщина в спогадах емігрантів* / Бабуняк Я. Тернопіль, 1993. С. 259-260.
6. Баглай М. Рогатинський період в житті та творчості видатного випускника Бережанської гімназії Юліана Панькевича. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали II наук. конф. (Бережани, 18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С. 8-19.
7. Багрій Світлана. Іван Франко та родини Лепких і Глібовецьких – відоме та невідоме. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.37-40.
8. Баран І. Виклади були ясні, зрозумілі. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. – С.99-101.
9. Баран Іван. Із недрукованих спогадів про Бережани. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.404-415.
10. Баран Осип. Перші гімназисти в Раю. *Бережанщина в спогадах емігрантів* / Упор. Н.Волинець, Б.Мельничук, І.Семенець. Тернопіль: «Тернопіль», 1993. С.322-323.
11. Барвінський О. Моя перша учительська посада в Бережанах. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Торонто, 1998. С.89-96.
12. Бармак Микола. Бережанський період науково-дослідницької діяльності Степана Томашівського (1875-1930). *Бережанська гімназія:*

сторінки історії: матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 93-97.

13. Басара Г. Григорій Боб'як. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.97-98.

14. Бемко В. Гімназійна Руська Бурса 1882-1944 рр. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С. 102-104.

15. Бемко В. Гімназійні хори. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.90-95.

16. Бемко В. Гімназія. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.56-69.

17. Бемко В. Пласт. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.226-228.

18. Бемко В. Таємні студентські гуртки. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.69-74.

19. Бемко В. Учні Бережанської гімназії *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.75-83.

20. Бережани 1375-2000. Збірник статей та матеріалів. / Упорядники: Бідюк С.С., Мігоцький З.Л., Парацій В.М., Сагайдачна Н.О., Скальська О.С. Тернопіль-Бережани: Збруч, 2000. 140 с.

21. Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. 1028 с.:

22. Бережанська гімназія від 1805 - до 1935 року. *Бережанське віче.* 1993. 28 серпня.

23. Бережанська гімназія від 1805 до 1935 року. *Бережанське віче.* 14 серпня 1993, №61 (291). С.2-3.

24. Бережанська гімназія: Спеціальний випуск альманаху «Жайвір». 1993. 16с.

25. Бережанська гімназія: сторінки історії: матеріали І-ХІІ Міжнародних наукових конференцій з міжнародною участю. / упор. Наталія Бойко, Надія Голод. Тернопіль, 2013-2024.

26. Бережанська земля: історично-мемуарний збірник. Т.І. Нью-Йорк - Париж - Сідней - Торонто, 1970.
27. Бережанська земля: історично-мемуарний збірник. Т.ІІ. Торонто - Нью-Йорк – Лондон – Сідней – Бережани - Козова, 1998. 899 с.
28. Бережанська земля: книга пам'яті /ред.-упоряд. В. Савчук. Тернопіль, 2006. 794 с.
29. Бережанські гімназисти. Медики та природодослідники. Історико-краєзнавчі нариси / Автор проєкту Ярослав Проців, керівник проєкту Галина Проців, упор. Микола Проців. Тернопіль, 2006. 180 с.
30. Бережанщина в спогадах емігрантів. Тернопіль, 1993.
31. Бич Василь. Андрій Білінський – визначний випускник Бережанської гімназії, діяч ОУН, професор Мюнхенського Українського вільного університету. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.10-11.
32. Бич Василь. Олександр Барвінський – вчитель Бережанської гімназії, визначний культурно-освітній і громадсько-політичний діяч України. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.7-8.
33. Бич Василь. Роль Сильвестра Лепкого, випускника Бережанської гімназії, у національному відродженні на Бережанщині наприкінці ХІХ ст. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.7-8.
34. Бич Василь. Спадкоємець Бережанської гімназії – Бережанська СШ. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.64-72.
35. Бич Н. Суспільно-політичне і громадське життя. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.26-29.
36. Бич Н. Бережанська гімназія та її вплив на формування національної свідомості населення краю / Дипломна робота. 2004.

37. Бич Н. Педагогічні кадри. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.23-27.
38. Білик П. Йоган Зугаєвич Фон Доліва. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.111-112.
39. Білинський Андрій. Культурно-мистецьке життя *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.190-193.
40. Білинський Андрій. Тридцять роки бережанської молоді. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.416-432.
41. Богдан Паньків:, Гімназія - то важка праця": [Розм. з професором БАТІ про час навчання в Бережанській гімназії] : *Шлях перемоги*. 2004. 1 верес. С.13.
42. Бойко З. З дипломом Академії мистецтв. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.388-389.
43. Бойко Наталія. Учні та професори гімназії на Бережанському кладовищі. *Діалог двох культур : Х Міжн. зустріч музейників, XII Міжн. зустріч літераторів, XII зустрічі науковців, VII Міжн. фотоплер.* Кременець, 2015 р. Річник Х., Зошит 1. С.450-453.
44. Бойко Наталія. Фонд родини Коковських у Бережанському краєзнавчому музеї. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С.41-45.
45. Бойко З. Зв'язкова генерала Тараса Чупринки. *Бережанська земля: іст. мемуар.-зб.* – Торонто. – Козова, 1998. Т.2. С. 277.
46. Бойко З. Зв'язкова Романа Шухевича. *Бережанське віче*. 1996. 8 березня.
47. Бойко З. Слово – спомин про Галину Дидик. *Бережанське віче*. 2010. 1 січ.

48. Бойкович А. Бережанська бурса в 1930-х роках *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.389-392.
49. Бойкович А. Бурсацьке життя. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С. 205-207.
50. Бородайко В. Мої спогади з Бережанського гімназійного життя. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.379-384.
51. Бортняк Н. Степан Томашівський – видатний український *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.85-87.
52. Волинець Н. не згасає свіча пам'яті. З історії пошанування Маркіяна Шашкевича у Бережанах *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.314-318.
53. Волинець Н., Іваненко Н., Мазурак Я., Проців Г., Проців М. Біографії учнів. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.616-726.
54. Волинець Н., Поплавська О. Гімназійна хроніка.1805-1905 р. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.754-757.
55. Волинець Н., Тихий Б. Гімназійні будівлі. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.32-36.
56. Волинець Надія. Бібліотека гімназії у 1875-1900 рр. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.) Бережани-Тернопіль, 2015. С.11-20.
57. Волинець Н. До історії гімназійних будівель у м. Бережани. За матеріалами звітів директорів гімназії 1875-1912. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали II міжнар. наук. конф. (Бережани, 18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С.20-24.

58. Волинець Надія. Музично-театральне життя бережанських гімназистів кінця XIX – першої третини XX ст. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.16-24.
59. Волинець Надія. Святкування 100-ліття гімназії. *Бережанське віче*, 31 березня 2006. №15 (960). С.4.
60. Волинець Надія. Увічнена пам'ять Бережанських гімназистів. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.6-15.
61. Волинець Надія. Ювілей гімназії. 100 років тому. *Бережанське віче*. 10 березня 2006. №12 (957). С.6.
62. Волинець Надія. Ярослава Бородайко-Ставнича відзначає 100-ліття. *Бережанське віче*. 18 липня 2008. №49. С.4.
63. Волинець Н. Бережанська гімназія. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. Т. 1 А-Й / голова редкол. Г. Яворський. Тернопіль, 2004. С. 105-106.
64. Гайдичук Олена, Основні періоди мистецької діяльності Ярослава Бабуняка (за дослідженням родинного архіву митця). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.8-10.
65. Галай С. Був такий директор. *Тернопіль вечірній*. №36-37, 01.10.2008. С.5.
66. Ганусевич Н. Початки бережанської гімназії. *Бережанська гімназія : сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). С. 7-10.
67. Герасимів С. Мені особливо дорога. *Бережанське віче*. 1993. 11 серп.
68. Головінський І. Від степів Пантелихи до американських хмарочосів. Нью-Йорк, 2009. 80 с.
69. Головінський І. Бережанські бурхливі роки (1941-1944).

70. Голян Оксана. Катехити Бережанської гімназії: о. Василь Дубицький. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.27-31.
71. Голян Оксана. о. Омелян Шараневич – виховник високого духу. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С.10-12.
72. Гуглевич О. Велика подія мого життя. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.238-245.
73. Гузовата Оксана. Отець Соневицький в спогадах Бережанських гімназистів. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.16-20.
74. Гунька Я. Моє славне покоління. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.246-250.
75. Гупало Лариса. Феномен духовності. *Просвіта*. Вип. 28(122). Львівське товариство української мови імені Т.Шевченка «Просвіта». 1993. С.8.
76. Гуцал Петро. Професор Бережанської гімназії. *Бережанське віче*. 5 грудня 2008, №49. С.5.
77. Дирда Н. Бережанська гімназія. *Нове життя*. 1990. 11 жовт. С.3.
78. Дирда Н. Бережанська гімназія. *Нове життя*. 1990. 16 жовт. С.3.
79. Дирда Н. Де минули юні дні, там душа ввік востане. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.335-338.
80. Дирда Н. Тарас Шевченко у вшануванні бережанських гімназистів часів навчання Богдана Лепкого. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали II міжнар. наук. конф. (18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С.39-42.

81. Добровольський Ю. Із записника учня першої класи Бережанської гімназії 1918-1919 рр. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.396-399.
82. Добровольський Ю. Пам'яті професора Івана Бабія. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.102-105.
83. Дудар С. Бережанська гімназія. *Нове життя*. 1985, 26 жовт. С.4.
84. Дудар, С. Зв'язкова командири. *Бережанське віче*. 1994. 5 берез.
85. Жайвір: літературно - мистецький та історико - краєзнавчий альманах / шеф-ред. П. Вільчинський, Б. Романишин. - Бережани, 1991-2008.
86. Зінчук Л. Засвітив дивовижне словникове слово: Спогади Є.Желехівського - колишнього учня гімназії. *Бережанське віче*. 2005.18 лют.
87. Зінчук Ліля. Франц Коковський: трагічна доля таланту *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.368-370.
88. Зуляк Іван, Кліш Андрій, Ятищук Оксана. Історія Бережанської гімназії у спогадах Богдана Лепкого *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.9-12.
89. Зьомко Н. Громадські ініціативи українських гімназистів Східної Галичини у міжвоєнний період. *Наукові записки ТНПУ імені В.Гнатюка*. Серія: Історія / За заг.ред. проф. І.С.Зуляка. Тернопіль: «Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка», 2009. Вип 3. С.114-121.
90. Ісаєвич Я., Парасюк О., Крикун М. Василь Стасюк – математик і педагог. *Вісник НТШ*. Львів, 2002. С.28.
91. Калиній В. Латина давалася важко. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.261-264.

92. Кекіш П. Незабутнє. До 190-річчя Бережанської гімназії (1805-1995). *Бережанське віче*, 14 серпня 1993, №61 (291). С.2.
93. Ковальчук Н. Роль Ізабелли Любомирської у становленні Бережанської гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали Х наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2022 р.). Бережани, 2022. С.13-18.
94. Коковін О. Громадсько-педагогічна діяльність учителів та учнів Бережанської гімназії (кін. XIX – перша пол. XX ст.) *Бережанська гімназія : сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.83-91.
95. Коковський Ф. Гімназія за часів М.Шашкевича. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.37-39.
96. Коковський Франц. Спогади про гімназійні гуртки в Бережанах. *Альманах «Молодої України»*. Бережани-Мюнхен-Нью-Йорк, 1964.- С.9, 16, 19, 25,41,65-69, 80, 92.
97. Корчак Андрій. Мандрівна Євангелія *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня р.). Тернопіль, 2013. С.134-144.
98. Красільнікова Леся. Брати Огоновські – видатні діячі другої половини XIX ст. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С.13-21.
99. Крип'якевич-Лукомська Л. Мій батько Лев Крип'якевич: професор Бережанської гімназії. *Бережанська земля: Іст.-мемуар. зб.* Т.2. Торонто, 1998 - С.292.
100. Кузеля З. 50-ліття бережанської «Молодої України» *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.173-175.
101. Левицька О. Маркіян Шашкевич. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.310-313

102. Лепкий Б. Казка мого життя *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.54-69.
103. Лепкий Богдан. Шевченкове свято в гімназії. (З архіву проф. Богдана Лепкого). *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.478-484.
104. Липка Т. Галина Дидик: «Життя і смерть в ім'я народу». Бережани, 2005. 20 с.
105. Лугова О. Громадсько-політична діяльність Володимира Бемка. *Бережанська гімназія: сторінки історії.* матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.104-110.
106. Лугова О. Громадсько-політична та адвокатська діяльність Михайла Західного. *Бережанська гімназія: сторінки історії.* матеріали II міжнар. наук. конф. (Бережани, 18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С. 78-85.
107. Лугова О. Спиридон Литвинович – митрополит Галицький. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.326-328.
108. Лугова О., Луговий Б. Секретар Головної руської ради. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.324-325.
109. Лугова О., Луговий Б. Сподвижницька діяльність митрополита Спиридона Литвиновича та спроба релігійного порозуміння між українцями і поляками в Галичині. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.). Бережани-Тернопіль, 2015. С.28-30.
110. Лугова Олена. Судовий процес проти бережанських гімназистів у 1935 році. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.22-26.

111. Луговий Б. Бережанська гімназія та українське січове стрілецтво *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали II міжнар. наук. конф. (Бережани, 18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С. 86-90.
112. Луговий Б. Михайло Малиновський – провідний церковний та громадсько-політичний діяч. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.128-132.
113. Луговий М. Бережанські гімназисти та викладачі у лавах УСС та УГА. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2016. Вип. 2, ч. 3. С. 174-177.
114. Лукомська-Крип'якович Л. Зберігаю незабутні спомини: [Бережанській гімназії - 200]. *Жайвір*. 2001. № 2 (трав.) С. 11.
115. Мазурак Я. Бережанщина літературна: біогр. довід. Бережани; Тернопіль : Вектор, 2014. 276 с.
116. Мазурак Я. Біографії вчителів. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.122-141.
117. Мазурак Я. Літературна Бережанщина в іменах. *Бережани 1375 - 2000. Збірник статей та матеріалів*. / Упорядники: Бідюк С.С., Мігоцький З.Л., Парацій В.М.,Сагайдачна Н.О., Скальська О.С. Тернопіль-Бережани: Збруч, 2000. С.97-102.
118. Мазурак Я. Учителі 1805-1909. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.134-138.
119. Мазурак Я. Учителі 1909-1944. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.139-141.
120. Мазурак Я. Що відомо про інших гімназистів. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.729-738.

121. Мазурак, Я. Літератору і професору гімназії Євгену Згарському. Найкраще писалося в Бережанах. *Бережанське віче*. 01.01.2010, №1 (1157). С.5.
122. Малярчук Я. Бережанська гімназія: 1939-1942 рр. *Бережанська земля: Іст.-мемуар. зб. Т.2*. Торонто, 1998. С.97-100.
123. Манюк Т. Бережанська гімназія. 1805-2002 / Дипломна робота. 2002.
124. Манюк Т. Гімназія у міжвоєнний період. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.18-22.
125. Манюк Т. Заснування та діяльність гімназії в ХІХ – на поч. ХХ ст *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.12-17
126. Мельник Ігор, Лугова Олена. На орбітах митрополита Андрея Шептицького: політичні та церковні діячі, пов'язані з *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VІІІ наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.87-95.
127. Мельник Ігор, Лугова Олена. Отець Василь Танчак – радник митрополита Йосифа Сліпого. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VІІ наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.12-18.
128. Мельник Ігор. Колишні бережанські гімназисти – священники та ченці, репресовані сталінським режимом у 1940-х – на початку 1950-х. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VІІІ наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.15-24.
129. Мельник Ігор. Отець-катехит Бережанської гімназії Михайло Соневицький: штрихи до біографії. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали X наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2022 р.). Бережани, 2022. С.23-28.
130. Мельник Ігор. Із генези поєднаних бережанських родів Кизимів і Мигоцьких: оо.Сильвестр Кизима та Дмитро Мигоцький,

колишні бережанські гімназисти. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали XII наук конф. (Бережани, 19 вересня 2024 р.). Бережани, 2024. С.24-34.

131. Мельник, І. Високий стяг Ярослава Старуха: до 100-річчя від дня народження. *Бережанське віче*. 2010. 12 листоп.

132. Ми любили своїх професорів: [Розм.. з колиш. Випускником Бережанської гімназії Б.Паньківим]. *Бережанське віче*. 2004. 23 квіт. С.4; фотогр. - (До 200-ліття Бережанської гімназії).

133. Мисак Н. Алкоголь ... Робить молодого чутливого чоловіка брутальною звірюкою»: пияцтво у студентському та гімназійному середовищах галичини й боротьба з ним наприкінці XIX – на початку XX століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 35. С.78-103.

134. Мицько В.М., Мицько М.С. Людина, яка змінювала Україну. Тернопіль: ПП «Принтер-Інформ», 2019. 148 с.

135. Мицько Віктор, Мицько Вікторія. Культурно-освітнє та суспільно-політичне життя Бережанської гімназії XIX – початку XX століття у працях українських істориків-краєзнавців. // *Музейний простір: діалог історії та сучасності* : Матеріали XIII наукової конференції м.Бережани, 18 вересня 2025 р. / Бережанський краєзнавчий музей \ упор. Наталія Бойко. Бережани, 2025. 244 с. – С.43-49.

136. Мицько Віктор, Мицько Вікторія. Початки становлення гімназії в Бережанах у наукових студіях істориків-краєзнавців. // *Музейний простір: діалог історії та сучасності* : Матеріали XIII наукової конференції м.Бережани, 18 вересня 2025 р. / Бережанський краєзнавчий музей \ упор. Наталія Бойко. Бережани, 2025. 244 с. – С.38-42.

137. Музичка Михайло. Мундири на фронті освіти – уніформа бережанських гімназистів. *Бережанська гімназія: сторінки історії* :

матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.19-21.

138. Паньків Б. Тут формувалась національна еліта. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.284-293.

139. Парацій В. Про формування моральних та організаційних якостей учнів бережанської гімназії (на підставі вибіркового аналізу архівних документів). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.34-37.

140. Парацій В. Степан Томашівський. Бережанські (гімназійні) сторінки життя дослідника *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III міжнар. наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.). Бережани, 2015. С.37-41.

141. Парацій В. Туристико-краєзнавчий чинник у навчально-виховному процесі бережанської гімназії др. пол. XIX ст. – 1930-х рр. (через призму формування та еволюції молодіжного туристично-краєзнавчого руху *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.22-28.

142. Парацій В. Франц Коковський: роль особистості в українському регіональному музейництві 1930-х рр. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.89-95.

143. Парацій В., Проців М. Гімназійна хроніка.1805-1905 р. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.758-760.

144. Парацій В. Пам'яткознавчий та пам'яткоохоронний (музейницький) аспекти діяльності Франца Коковського. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.22-28.

145. Пахолок Степан. До історії створення співочого товариства «Бережанський Боян». *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.65-66.
146. Пахолко Степан. Поіменний списки 24 ім. П. Полуботка та 34-го ім. М. Богуславки пластових полків м. Бережани з секретних списків НКВС. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.37-42.
147. Пахолок Роман. Основні чинники виховання юнаків у Бережанській гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.33-38.
148. Пахолок М. Вшанували героїню. *Шлях перемоги*. 2000. 23 лют.: фотогр.
149. Пахолок М. Останній свідок. Галина Дидик. *Тернопілля '97: регіон. річник*. Тернопіль, 1997. С. 199-201.
150. Пацлавський Віктор. Бережанські спогади. Наші професори. о. Шамбелян Михайло Соневицький. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.322-335.
151. Питель Лідія. Навчання Богдана Лепкого у Бережанській гімназії – одна з основ формування таланту майбутнього поета. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.43-48.
152. Повітові хроніки. Бережанщина на шпальтах газет «Діло» (Львів) і «Свобода» (США). 1914-1939. Книга третя бібліотечки «Бережанського віча»./Упорядник Ігор Мельник, Тернопіль: Джура, 2019. 480 с.
153. Поляк Ольга. Життєвий шлях та національно-патріотична діяльність Омеляна Лапуньки. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С.28-30.

154. Поплавська О. Біографічні факти одним рядком (За книгою Ю.Чарнецького «Bereżany. Pamiątki i wspomnienia». *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.726-728.
155. Пришляк В. Отчий світильник знань: Бережанська гімназія: Штрихи до історії. *Жайвір*. 1993. Спец. вип. С.1.
156. Проців Г. Випускники Бережанської гімназії родом із села Вербів. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.48-50.
157. Проців Г. Випускники Бережанської гімназії родом із села Котів. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С. 30-31.
158. Проців Г. Випускники Бережанської гімназії родом із села Лапшин. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.26-28
159. Проців Г. Випускники Бережанської гімназії родом із села Рай. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III міжнар. наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.). Бережани, 2015 С.42-48.
160. Проців Г. Випускники Бережанської гімназії родом із села Тростянець. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IX наук. конф. (Бережани, 16 вересня 2021 р.). Бережани, 2021. С.43-45.
161. Проців Г.П. Історія Бережанської гімназії: цифри і факти. *Бережани 1375 - 2000. Збірник статей та матеріалів*. / Упорядники: Бідюк С.С., Мігоцький З.Л., Парацій В.М.,Сагайдачна Н.О., Скальська О.С. - Тернопіль-Бережани: Збруч, 2000. С.130-133.
162. Проців М. Головний журнал Бережанської гімназії (1789-1817 рр). *Збірник праць ТО НТШ*, Тернопіль : «Терно-граф», 2013.Том 8. С. 407-414.
163. Проців М. Зіновій Штокалко – учень Бережанської гімназії (за матеріалами Державного архіву Тернопільської області та приватного

зібрання). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С. 24–32.

164. Проців М. Зіновій Штокалко (Бережан). Невідомий... Незнаний... Незвіданий... *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 240–245.

165. Проців Микола. Зіновій Штокалко (Бережан) – Лікар. Бандурист! Письменник... Художник?. . *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.28-32.

166. Проців М. Книга засідань виділу «Руської бурси» в Бережанах – цікавий документ з історії Бережанської гімназії (1904 – 1922). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали X наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2022 р.). Бережани, 2022. С.40-48.

167. Проців М. Осип Маковей у фондах Бережанського краєзнавчого музею *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.99-103.

168. Проців Микола. Особистість професора Бережанської гімназії Алойзи Штайнера через призму родинного архіву. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали XII наук конф. (Бережани, 19 вересня 2024 р.). Бережани, 2024. С.15-19.

169. Проців М. Списки учнів 1941-1942 рр. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.739-753.

170. Проців М. Тарас Шевченко та Бережанська гімназія. Конспект майбутніх досліджень *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали II міжнар. наук. конф. (Бережани, 18 вересня 2014 р.). Бережани, 2014. С. 94-102.

171. Проців М. Учні Бережанської гімназії про Осипа Маковея. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С.51-56.
172. Проців Микола. Три портрети Маркіяна Шашкевича. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IX наук. конф. (Бережани, 16 вересня 2021 р.). Бережани, 2021. С.92-94.
173. Проців Микола. Головний журнал Бережанської гімназії (1789–1817) : [записи про успішність]. *Пам'ятки України: історія та культура*. К. : Мега–Поліграф, 2013. № 5. С. 62–65.
174. Райтер-Костів М. З почуттям любові до свого українського: Спогади гімназистки Мирослави Райтер-Костів, прямої спадкоємиці відомої родини Бережанських інтелігентів Бородайків. *Жайвір*. 2003. № 1. С.6-7.
175. Ребрик М. Життя Української бурси у змінливих воєнних роках. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С. 433-435.
176. Рева Лариса. Маркіян Шашкевич— перший письменник нового письменства Західної України.... *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.113-117.
177. Романків І. З гімназійних часів 1905-1910 рр *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.93-95.
178. Романків І. Спогади з гімназійних часів. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.374-378.
179. Рудницький Володимир. Незабутнє давно минуле.. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.360-373.
180. Савчук, В. Могутня крона родини Старухів. *Бережанське віче*. 2010. 20 серп.
181. Сальська У. Сильвестр Лепкий годився на університетську кафедру. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.343-345

182. Семенець Наталія. Багатогранність творчої постаті Михайла Підлужного. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VIII наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2020 р.). Бережани, 2020. С.33-34.
183. Семенець Наталія. Бережанська гімназія в часи ЗУНР і Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VI наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2018 р.). Бережани, 2018. С. 30-33.
184. Семенець Наталія. Організація виховної роботи, суспільно-політичне, громадське життя у педагогічному процесі Бережанської гімназії (1805 – 1939 роках). *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали V міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2017 р.). Бережани, 2017. С. 56-58.
185. Скальська Н. Дзвони пам'яті єднають покоління. *Бережанське віче*. 2008. 13 лип.
186. Смик П. Світлі вчительські уми. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.331-334.
187. Смик Петро. Дещо з Бережанської буденщини. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.345-349.
188. Смольський Я. Земля талантів: До 190-річчя Бережанської гімназії (1805-1995). *Бережанське віче*. 1993. 7 серп.
189. Собкович Н. Образотворча спадщина Богдана Лепкого. Період навчання у Бережанській гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III міжнар. наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.). Бережани, 2015. С.53-59.
190. Сокольський О. Не забути нам ніколи наш останній в «бурсі» рік. *Бережанська земля: Іст.-мемуар. зб. Т.2*. Торонто, 1998. С.108-116.
191. Сокольський О. Не забути нам ніколи наш останній в «бурсі» рік. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.276-284.

192. Сохоцький Ісидор. Депо із спогадів. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.336-344.
193. Стефанишин, О. Академія, присвячена Ярославові Старуху. *Русалка Дністрова*. 1996. ч. 24.
194. Стефанишин, О. Ярослав Старух повернувся до рідного села. *Тернопіль вечірній*. 1997. 25 січ. С. 3.
195. Стрілець Наталія. Іван Франко у спогадах Богдана Лепкого. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали IV наук. конф. (Бережани, 20 вересня 2016 р.). Бережани, 2016. С.49-52.
196. Троханяк (Скальська) Олександра. Розвиток освіти. *Бережани 1375 - 2000. Збірник статей та матеріалів*. / Упорядники: Бідюк С.С., Мігоцький З.Л., Парацій В.М., Сагайдачна Н.О., Скальська О.С. Тернопіль-Бережани: Збруч, 2000. С.122-126.
197. Троханяк О. З історії життєдіяльності Бережанської гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали III міжнар. наук. конф. (Бережани, 17 вересня 2015 р.). Бережани, 2015. С.62-68.
198. Троханяк О. Національна боротьба українських гімназистів. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С.17
199. Троханяк Олександра. Складові елементи організації громадського порядку учнів гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії* : матеріали VII наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2019 р.). Бережани, 2019. С.35-38.
200. Троян К. Перед утраквізмом. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.79-81.
201. Троян К. Селянська бурса. Руська бурса. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.79-81.

202. Ухман Ірина. Бережанська гімназія у спогадах Богдана Лепкого. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 12-17.
203. Фардига Ю. Патріарх педагогів: викладач Бережанської гімназії М.І.Підлужний. *Храм книги*. Бережани, 1994. С.110.
204. Халупа М. Бережанська гімназія під час більшовицької окупації в роках 1939-1941. *Бережанська земля: Іст.-мемуар. зб.* Т.2. Торонто, 1998. С.101-107.
205. Халупа М. Спогади про Бережани. *Бережанська земля: Іст.-мемуар. зб.* Т.2. Торонто, 1998.- с.23-27.
206. Хома Ірина. Спогади учнів про утраквістичну Бережанську гімназію. *Діалог двох культур : Х Міжнародна зустріч музейників, XII Міжнародна зустріч літераторів, XII зустрічі науковців, VII Міжнародний фотоплєнер*. Кременець, 2015 р. Річник Х., Зошит 1. С.444-449.
207. Цурковський А. Це був лет метеора *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга / ред.-упоряд. Н. Волинець*. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.169-172.
208. Чайковський М. Пробувати силу своїх крил *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга / ред.-упоряд. Н. Волинець*. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.72-79.
209. Чарнецький Антін. І це, і те.. *Бережанська земля : Іст.-мемуар. зб.* Нью-Йорк, 1970. С.350-356.
210. Черемшинський О. Мистець з-над Дністра. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга / ред.-упоряд. Н. Волинець*. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С.385-387.
211. Чернецький А. «Омні трінтум перфектум – студентське «касино». *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга / ред.-упоряд. Н. Волинець*. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С. 300
212. Штокало, В. Старухи - родина громадсько-політичних і культурних діячів. *ТЕС*. Тернопіль, 2008. Т. 3: П – Я. С. 337-340.

213. Якимець Ф. Бережанські гімназисти на лаві підсудних. *Бережанська земля* : Іст.-мемуар. зб. Нью-Йорк, 1970. С.437-439.
214. Якимець Ф. Бережанські гімназисти на лаві підсудних. *Бережанська гімназія : сторінки історії: ювілейна книга* / ред.-упоряд. Н. Волинець. Тернопіль-Бережани : Джура, 2007. С. 194-196.
215. ДАТО – Ф.2399. Оп.1 – Спр.1-4.
216. ДАТО – Ф.399. Оп.1 – Спр.1-41.
217. ЦДІА України у Львові. Ф.146. Оп.109 – Спр.104.
218. ЦДІА України у Львові. Ф.178. Оп.3 – Спр.411, 416, 465, 592.
219. ЦДІА України у Львові. Ф.179. Оп.3 – Спр.308-310.